

BIBLIOTHECA GRAECA ET LATINA № 21
УРЕЖДА МЕТОДИ БЪРДАРОВЪ. ИЗДАВА МИНКО ЧИПЕВЪ

ПЛАТОНЪ

АПОЛОГИЯ НА СОКРАТА

Преведе отъ старогръцки
ПРОФ. ГАВРИЛЪ И. КАЦАРОВЪ

Второ издание

Т. Ф. ЧИПЕВЪ

BIBLIOTHECA GRAECA ET LATINA
УРЕЖДА МЕТОДИ БЪРДАРОВЪ, ИЗДВА МИНКО ЧИПЕВЪ

ПЛАТОНЪ

АПОЛОГИЯ НА СОКРАТА

Преведе отъ старогръцки
ПРОФ. ГАВРИЛЪ И. КАЦАРОВЪ

Второ издание

Т. Ф. ЧИПЕВЪ

УВОДНИ БЕЛЕЖКИ

Следъ успѣшното завършване на гърко-персийскитѣ войни, въ които Атина изиграла значителна роля, тая държава станала ржководна политическа сила и сполучила да събере въ силенъ морски съюзъ голѣмъ брой гръцки градове по островитѣ на Бѣло море и по брѣговетѣ на Тракия и Мала Азия. Но не само това; Атина завзела първо мѣсто и въ стопанския и въ културния животъ на цѣлокупния елински народъ. Атическиятъ езикъ и литература, атинското право и обичаи добивали все по-широко и по-широко разпространение. Въ сжщото това време на невиджанъ по рано стопански и културенъ напредкъ и демократизирането на атинската държавна уредба достигнало крайнитѣ си предѣли. Гражданитѣ сами били господари на сждбинитѣ си; тѣ приемали законитѣ въ народното събрание, избирали ежегоднитѣ си чиновници и членоветѣ на съвета на 500-тѣ, сждѣли въ народния сждъ (Хелиея). Често пжти тѣ трѣбвало да решаватъ важни политически въпроси, отъ които зависѣло бждещето на държавата; тия решения не рѣдко предизвиквали бурна критика. Гражданинътъ, който искалъ да прокара предъ народа свое предложение, трѣбвало да умѣе да го изложи убедително и да го защити срещу противницитѣ си. При такива условия всѣки гражданинъ, който възнамѣрявалъ да вземе по-дейно участие въ политическия животъ, ималъ нужда да се научи да разсждава правилно и да говори хубаво. Тая нужда удовлетворили тѣй нареченитѣ софисти, учители на мждростъта, които около 450 год. пр. Хр. се появили въ разни мѣста на елинския свѣтъ.

Софиститѣ не се интересуваха отъ въпроситѣ за произхода на свѣта, както по-раншнитѣ философи, а поставили въ срѣдището на издирванията си човѣка, държавата и обществото. Преди всичко тѣ били учители на практическа мъдростъ, съ срѣдствата на реториката и диалектиката, т. е. тѣ упжтвали ученицитѣ си да разсжждаватъ, да мислятъ правилно, та да станатъ способни да убеждаватъ и другитѣ съ своята речъ. Тѣ обещаваха на ученицитѣ си да ги подготвятъ за успѣшна дейность, както въ домашнитѣ, тѣй и въ общественитѣ работи. За уроцитѣ си взимали заплата.

Единъ отъ по-старитѣ видни софисти, Протагоръ, твърдѣлъ, че „човѣкътъ е мѣрка на всичко“, т. е., че нѣщата за всѣки човѣкъ сж такива, каквито се виждатъ лично нему; или съ други думи, обективно познание или истина, която да важи еднакво за всички, не сжществува. Щомъ е така, човѣкъ може, ако е изкусенъ ораторъ, да наложи мнението си и на други, безъ огледъ на това, дали то е право или не, и дори, особено въ сжда, да направи да възтържествува кривдата надъ правдата. Застанали на това гледище, софиститѣ не могли да не подложатъ на критика и съмнение властвуващитѣ до тогава понятия върху политиката, нравствеността и религията.

Протагоръ казвалъ: „относно боговетѣ, не мога да зная нищо за тѣхъ, нито че тѣ сжществуваатъ, нито че не сжществуваатъ“; а пѣкъ известниятъ държавникъ-олигархъ Критий изказалъ дори мнение, че боговетѣ сж измислени отъ хитри държавници, за да се възпира народътъ отъ тайни прегрѣшения. Други софисти отричали робството и благородството, смѣтали, че и държавнитѣ граници сж нѣщо изкуствено и, следователно, всѣки би могълъ да се чувствува като гражданинъ не само на своя градъ (polis), но и на цѣлия свѣтъ (козмополитизъмъ). Софистътъ Трасимахъ обосновалъ учението за пра-

вото на по-силния, да върши, каквото пожелае, и да властвува надъ по-слабия. Изобщо казано, основната мисълъ на софиститѣ въ това отношение била следната: въ човѣшкия животъ това, което е установено отъ природата, е естествено и, следователно, необходимо, а създаденото отъ хората е условно и преходно.

Въ по-ново време дейността на софиститѣ е била преценявана различно; това е лесно обяснимо, защото отъ тѣхнитѣ писания е запазено много малко; освенъ това, нашето сѣждане върху тѣхъ се влияе отъ описанието на тѣхната дейность, което дава най-върлиятъ имъ противникъ, Платонъ. Наистина, едва ли може да има съмнение, че учението на софиститѣ въ нѣкои отношения е упражнило пакостно влияние; преди всичко то отворило пѣтя на безграниченъ индивидуализъмъ и егоизъмъ, който не признавалъ никакви нравствени начала: смѣтало се, че на човѣка е позволено всичко, което би могло да му принесе полза. Особено опустошително въздействувало тѣхното учение върху дейността на народното събрание и сѣдилищата, защото софиститѣ обучавали своитѣ ученици въ изкуството да говорятъ върху всѣки предметъ „за“ и „противъ“, та, когато било необходимо, да могатъ да превръщатъ кривдата въ правда. Но, отъ друга страна софиститѣ иматъ и заслуги; тѣ спомогнали да се издигне образованието на младежъта на по-висока степенъ, макаръ че отъ това образование могли да се ползватъ само по-заможнитѣ; после, тѣ допринесли много и за развитието на отдѣлнитѣ науки (философия, литература, математика, астрономия); особено въ областъта на граматиката, реториката и политическата наука тѣ, чрезъ специалнитѣ си изучвания, достигнали нови и ценни резултати.

Съ пакостната дейность на софиститѣ излѣзълъ да се бори Сократъ (469 — 399 г. пр. Хр.), оригинална и силна личность, която е упражнила не-

излично влияние върху духовното развитие на мислещото човѣчество. И той искалъ, всѣки да си състави убеждението съ самостоятелно размишление, безъ да се влияе отъ обичая и преданието. Но въ противоположностъ на софиститѣ, които не признавали обективна истина и общозадължителни закони, Сократъ вѣрвалъ, че може да се спечели истинско знание въз основа на законитѣ на разумното мислене, които сж общи за всички човѣци. Това знание трѣбва да се опира върху опредѣлени понятия, и Сократъ смѣталъ за своя жизнена задача да придобие такива за себе си и за другитѣ. За тая цель той непрекъснато се разговарялъ съ съгражданитѣ си и ги принуждавалъ да признаватъ, че въ действителностъ не знаятъ това, което си въобразяватъ, че знаятъ — сжщото, което и Сократъ изпиталъ отначало съ себе си, па и по-късно иронично твърдѣлъ, че не знае нищо. Като си подготвялъ почвата по такъвъ начинъ, Сократъ, ползувайки се отъ своята прочута метода, упжтвалъ ученицитѣ си да мислятъ правилно, да разглеждатъ всѣки предметъ всестранно и да образуватъ понятия, които да съответствуватъ истински на нѣщата, т. е. да съдържатъ въ себе си всички сжществени признаци на предмета. При това Сократъ изхождалъ отъ най-обикновенитѣ факти на опита; както отъ всѣки занаятчия се искало истинско познание на работата му, тѣй и за всѣка дейностъ въ политическия или частния животъ било потрѣбно пълно знание. Така Сократъ достигналъ до своя прочутъ принципъ, че и добродетельта е знание, и като такава може да се преподава и на други; за да направишъ хората добродетелни, трѣбва да ги научишъ, въ какво се състои доброто. Който е придобилъ това знание, той не може вече да действува несправедливо, защото знае, че това което е нравствено добро, то му е истински полезно и, следователно, той не ще иска да действува въ своя собствена щета. Това схващане наистина е едностранчиво, за-

щото не взима предвидъ човѣшката воля, която се влияе отъ разни потици и страсти, обаче то ясно ни показва, какъвъ човѣкъ билъ Сократъ; чрезъ самоизпитване и самопознание той достигналъ до тамъ, да подчини всичкитѣ си чувства и потици на разума. Това се доказва отъ цѣлия му животъ, а особено отъ неговата смъртъ.¹⁾

Самъ Сократъ не писалъ нищо, и затова за неговото учение ние можемъ да си съставимъ понятие само отъ съчиненията на ученицитѣ му, Ксенофонтъ и Платонъ. Последниятъ напълно схваналъ учението на Сократа и изградилъ върху него философската си система.

Платонъ (427 — 347 г. пр. Хр.), единъ отъ най-великитѣ философи и писатели на всички времена, произхождалъ отъ заможна аристократическо семейство. Следъ смъртъта на Сократа той предприелъ дълго пътуване въ Кирена, Египетъ, южна Италия, което не малко му спомогнало да разшири и вдълбочи своитѣ познания. По-късно той ходилъ три пъти въ двореца на стария и младия Дионисий въ Сиракуза, като се надѣвалъ, че ще може да осъществи съ тѣхна помощъ политическитѣ си идеали, но претърпѣлъ пълна несполука. Неприятелъ на демокрацията, Платонъ въ Атина не вземалъ никакво участие въ обществения животъ. Въ 387 год. пр. Хр. той основалъ въ една градина при хълма Колонъ своята Академия²⁾, гдето около него се събрали любознателни ученици отъ цѣла Елада. Платонъ преподавалъ въ Академията цѣли 40 години; обаче неговитѣ лекции не били написани и не сж запазени. Запазени сж само неговитѣ „диалози“, които той

¹⁾ Ср Baumgarten, Poland, Wagner, die Hellenische Kultur, 2-о изд. 496 сл.; Die antike Kultur 82. Zeller Grundriss der Gesch. der Griech. Philos. 5-о изд. 92 сл. Lamer Wörterbuch der Antike, 731.

²⁾ Наречена така, защото градината била посветена на атическия херой Академъ.

съчинявалъ за по-широкъ кръгъ читатели. Въ тѣхъ подь форма на беседи на Сократа съ други лица се излагатъ Платоновитѣ възгледи по разни въпроси, особено изъ областъта на етиката и политиката. Тия диалози съ право се причисляватъ къмъ най хубавитѣ творения, които ни е завещала древността.

Тукъ не е мѣсто да говоримъ за философията на Платона; ще забележимъ само, че неговото учение е образувало основа за развитието на научната философска мисль не само въ древността, но и въ сегашно време. —

Апологията на Сократа отъ Платона е вѣроятно едно отъ най-раншитѣ му литературни творения. На пръвъ погледъ то ни прави впечатление, че Платонъ ни е далъ истинската защитна речъ на Сократа предъ атинскитѣ сждии. Ала въ действителность не е така. Справедливо забелѣзва единъ ученъ, че „Апологията не е протоколно изложение, и описанието на сжда въ нея се явява като „стилизувана истина“. Въпрѣки това, общия тонъ на речитѣ, които Платонъ влага въ устата на Сократа, и тѣхниятъ духъ трѣбва да се смѣтатъ като достовѣрни, понеже се съгласяватъ съ всичко, що знаемъ за историческия Сократъ. Целъта на Апологията е да разясни значението на Сократа на тоя кръгъ отъ хора, който билъ неспособенъ да оцени непосредствено неговата дейность. Истината и измислицата въ нея тѣсно се преплитатъ, и едва ли нѣкога ще успѣемъ да различимъ едното отъ другото. Колкото се отнася до подробноститѣ, изобщо цѣлата Апология е проникната отъ истински Сократовски духъ. Съединението, или вътрешното взаимно проникване на трезвость и ентузиазъмъ, пренебрежението къмъ всичко външно, вѣрата, въ победоносната сила на разумното мислене, увѣреностъта, че „добриятъ човѣкъ“ е запазенъ отъ всекакви удари на сждбата, просвѣтеното довѣрие съ което такъвъ човѣкъ, безъ да се отбива отъ пѣтиса, поради страхъ или надежда, върви по него и из-

пълва задачата си — всичко това е направило Апо-
 логията свѣтовенъ молитвеникъ на силнитѣ и сво-
 бодни умове, и сега, както преди двадесетъ и три
 вѣка, тя пленява душата и възпламенява сърдцето.
 Тя е една отъ най-мжжественитѣ книги на свѣто-
 вната книжнина и повече отъ всѣка друга е способна
 да всели въ сърдцата добродетельта на мжжествено
 самообладание¹⁾.

Преводътъ, който поднасяме на нашитѣ чита-
 тели, е стъкменъ по изданието на M. Schanz:
 Sammlung ausgewählter Dialoge Platos, 3-tes Bändchen,
 Apologia (Липиска 1893), снабдено съ коментаръ и
 обширенъ уводъ.

Гаврилъ И. Кацаровъ.

¹⁾ Горниятъ цитатъ е отъ книгата на С. А. Жебелевъ,
 Сократъ (Берлинъ 1923, изд. Гржебина) стр. 150.

АПОЛОГИЯ НА СОКРАТА

I. Какъ въздействиваха върху васъ, мъже атинци,¹⁾ моитѣ обвинители, не зная; но отъ тѣхнитѣ речи дори и азъ самъ щѣхъ насмалко да забравя себе си: така убедително говорѣха; макаръ че, така да се каже, нищо истинско не казаха. Но отъ многото лъжи, които казаха, една най-вече ме очуди, оная именно, съ която изтъкваха, че вие трѣбва да се пазите да не би да бждете измамани отъ мене, като отъ изкусенъ ораторъ. Да не се засрамятъ, че веднага ще бждатъ изобличени отъ мене на дѣло, когато се покаже, че никакъ не съмъ силенъ въ красноречието, това ми се стори най-безочливо отъ тѣхна страна, освенъ ако тѣ наричатъ красноречивъ тогава, който говори истината. Ако ли подразбиратъ това, азъ самъ бихъ се съгласилъ, че съмъ ораторъ, макаръ и не такъвъ като тѣхъ. Защото, увѣрявамъ ви, тѣ почти нищо истинско не казаха, а отъ мене вие ще чуете цѣлата истина. Само че, мъже атинци, кълна се въ Зевса, вие не ще чуете речи, изкусно накичени съ думи и фрази, и нагиздени, каквито сж речитѣ на обвинителитѣ ми, но ще слушате проста речъ съ обикновени думи. Защото, увѣренъ съмъ, че това, което ще кажа, е право, и никой отъ васъ

¹⁾ Въ атинското сждилище говорителитѣ обикновено се обръщали къмъ сждитѣ съ думитѣ: о мъже сждии; Сократъ нарочно употрѣбява, о мъже атинци; съ думата с ж д и и той се обръща само къмъ ония атинци (ср. гл. XXXI), които гласували за оправданието му.

да не очаква друго. Пъкъ и не би приличало на мене въ тая ми възраст, мжже атинци, да излѣза предъ васъ да кова речи като младо момче.

И тѣй, мжже атинци, азъ ви моля и умолявамъ, щото, когато чувате, че се защищавамъ съ сжщитѣ речи, съ каквито съмъ навикналъ да говоря и на стѣгдата при будкитѣ на сарафитѣ, гдето сж ме слушали мнозина отъ васъ, и на други мѣста, да не се чудите на това, нито да вдигате шумъ. Ето какъ стои работата. Азъ сега за пръвъ пжтъ се явявамъ предъ сждилище, и то на седемдесетъ-годишна възраст, и следователно, тукашниятъ начинъ на говорене напълно ми е чуждъ. Както, прочее, ако бѣхъ действително чужденецъ, въ всѣки случай бихте ми простили, ако говорѣхъ на оня езикъ и по оня начинъ, на който съмъ привикналъ отъ детинство, така и сега, прося отъ васъ нѣщо, което е, както ми се чини, справедливо: да не обръщате внимание на начина на говоренето, все едно дали е добъръ или лошъ, ами да гледате и следите съ умъ само това, дали говоря право или не. Защото това е дългъ на сждия, а на оратора — да говори истината.

II. И тѣй, мжже атинци, правъ съмъ да се защита първомъ противъ по-раншнитѣ лъжливи обвинения срещу мене и противъ по-раншнитѣ ми обвинители, а после противъ по-сетнешнитѣ обвинения и обвинители. Защото противъ мене излѣзоха предъ васъ и то отдавна, вече преди много години, мнозина обвинители, които обаче не казваха нищо истинско. Отъ тѣхъ азъ се боя повече, отколкото отъ Анита²⁾ и неговитѣ другари, при всичко че и тѣ сж страшни. Но ония сж по-страшни, мжже атинци; тѣ

²⁾ Главенъ обвинитель на Сократа билъ Мелеть, а другитѣ двама, Анитъ и Ликонъ, били съобвинители (Synégoi); обаче Анитъ билъ най-влиятелното лице въ процеса противъ Сократа, защото въ време на 30-тѣ тирани той се отличилъ като приятель на демокрацията.

взеха на своя страна повечето отъ васъ, още кога бѣхте деца, като ме обвиняваха въ неистински нѣща, и ви убеждаваха, че има нѣкой си Сократъ, мждъръ мжжъ, който изследва надземнитѣ явления³⁾ и издирва всичко, което е подъ земята, и превръща кривдата въ правда. Тѣзи хора, мжже атинци, които прѣснаха тая мълва, сж страшнитѣ мои обвинители; защото тия, които сж ги слушали, мислятъ, че оня, който изследва тия нѣща, не признава дори и боговетѣ. После, тия обвинители сж много и дълго време вече ме обвиняватъ, и при това тѣ сж говорили съ васъ въ тая възраст, въ която най-много сте били довърчиви, когато именно сте били деца, а нѣкои отъ васъ и юноши, и сж обвинявали задочно, безъ да е имало кой да ме защитава. Но най-глупавото отъ всичко е това, че не е възможно да се знаятъ и кажатъ нито имената имъ, съ изключение на нѣкой комикъ.⁴⁾ Тия, които, подбуждани отъ завистъ и клеветничество, ви убеждаваха, и ония, които сами убедени, убеждаваха други, всички тѣ сж най-недостижими за мене. Защото не е възможно да изкарамъ нѣкого отъ тѣхъ тука, нито да го изоблича, ами трѣбва при моята защита просто да се сражавамъ като че ли съ сѣнки и да изобличавамъ, безъ да ми отговаря нѣкой. И тѣй, съгласете се и вие, че, както казвамъ, противъ мене има два вида обвинители: едни, които току-що ме обвиниха, а други, които отдавна сж ме обвинявали и за които ви говоря; и признайте, че азъ трѣбва да се защита първомъ противъ тия последнитѣ, защото вие по-рано сте ги слушали да ме обвиняватъ и то много повече, отколкото това сж сторили тия по-сетнешнитѣ.

Добре! Азъ трѣбва да се защитавамъ, мжже

³⁾ Т. е. небеснитѣ и природни явления.

⁴⁾ Тукъ се подразбира Аристофанъ (ср. неговата комедия „Облаци“); обаче и други, по-малко известни комици въ Атина, изкарвали на сцената Сократа.

атинци, и да се опитамъ да изгоня отъ васъ въ толкозъ кжсо време лъжовното мнение, което сте имали вече дълго време. Желалъ бихъ да сполуча въ това, за ваше и мое по-голѣмо добро, и дори при защитата си да постигна и нѣщо повече; ала азъ мисля, че това е мжчно и зная много добре, доколко е осжществимо. Обаче това нека бжде, както Богу е угодно, а пѣкъ азъ трѣбва да се подчиня на закона и да се защитавамъ.

III. И така, нека си припомнимъ отъ начало, какво е обвинението, отъ което произлѣзе лошата мълва противъ мене, та на нея повѣрва и Мелетъ, и повдигна противъ мене това обвинение. Добре. Съ какви думи ме клеветѣха моитѣ клеветници? Трѣбва да прочета показанието имъ като на сжщински обвинители. Сократъ престжпва закона и се занимава съ безполезни нѣща, като издирва подземнитѣ и небеснитѣ работи⁵⁾ и като превръща кривдата въ правда, па и другитѣ учи на сжщото това. Така приблизително гласи обвинението имъ: това видѣхте и вие сами въ Аристофановата комедия, гдето се люшка въ кошница нѣкой си Сократъ, като казва, че пжтува по въздуха и брѣтви и много други глупости, отъ които, ни много ни малко, азъ нищо не разбирамъ. И азъ не говоря това като човѣкъ, който презира една такава наука, ако има нѣкой мждъръ въ тия нѣща,^{5a)} — дано не бжда обвиненъ отъ Мелетовци въ толкова голѣмо престжпление!^{5b)} — Не, защото,

⁵⁾ Т. е. изследвания, съ които се занимавали физиката и естественитѣ науки.

^{5a)} Сократъ не подценява знанието, но се съмнява, дали осжществува знание въ областъта, за която става дума.

^{5b)} При обяснението на това мѣсто въ текста следвамъ Schanz'a. Сократъ се бои да не си навлѣче омраза и между застжпницитѣ на естествознанието („Мелетовци“ т. е. хора, подобни на обвинителя Мелетъ), ако се изкаже презрително върху тѣхнитѣ изучвания, както вече станалъ омразенъ на политикитѣ, поетитѣ и занаятчиитѣ.

мжже атинци, азъ никакъ не се бъркамъ въ тия работи. И като свидетели за това азъ мога да представя мнозина отъ васъ и настоявамъ, щото вие, които сте чували нѣкога моитѣ разговори — а такива има между васъ мнозина — да се разпитате за това помежду си и да се осведомите. И така, кажете си единъ другиму, чулъ ли е нѣкой отъ мене нѣкога да говоря за подобни работи, било малко, било много. Отъ това пѣкъ ще се убедите, че сж такива и останалитѣ нѣща, които говори за мене мнозинството.

IV. Обаче нито въ това има нѣщо вѣрно, нито пѣкъ, ако сте чули отъ нѣкого, че азъ съмъ се опитвалъ да възпитавамъ хората, и тѣй съмъ печелилъ пари, е вѣрно и това; макаръ че и това ми се вижда хубаво, ако нѣкой би билъ годенъ да възпитава хората, както леонтинаецътъ Горгий или Продикъ отъ Кеосъ и Хипий отъ Елида. Всѣки отъ тѣхъ, о мжже, може да върши това. Тѣ ходятъ отъ градъ на градъ и придумватъ младежитѣ, които могатъ да се ползватъ даромъ отъ наставленията на когото и да било отъ съгражданитѣ си, да се откажатъ отъ общуването си съ последнитѣ и да станатъ тѣхни ученици, които имъ даватъ пари и свѣрхъ това имъ бждатъ признателни. Но тукъ има и другъ мждрецъ, за когото узнахъ, че е дошълъ у насъ. Случайно срещнахъ единъ мжжъ, който е далъ на софиститѣ повече пари, отколкото всички други, именно Калия, сина на Хипоника. Него запитахъ — той има двама синове —: Калие, рекохъ му азъ, ако синове тѣ ти бѣха се родили жребци или телета, би трѣбвало да вземешъ и наемешъ срещу плата наставникъ, който да се стреми да ги направи съвършени въ присжщата тѣмъ добродетель. И тоя човѣкъ би трѣбвало да бжде или коняръ или земеделецъ. Но сега, щомъ тѣ сж човѣци, кого мислишъ да имъ вземешъ като наставникъ. Кой е вещь въ подобна добродетель, човѣшка или гражданска? Вѣрвамъ, че ти си обмислилъ това, понеже имашъ синове. Има ли такъвъ

нѣкой, казахъ азъ, или не? Да, отвърна той. Кой е той, рекохъ, и отъ где е и за каква заплата обучава? Евенъ отъ Паросъ, Сократе, отговори той, преподава за петъ мини ⁶⁾. И азъ ублажихъ Евена, ако наистина владѣе това изкуство и го преподава за тѣй умѣрена цена. Та и азъ самъ бихъ се навдигалъ и гордѣялъ, ако разбирахъ тая работа. Но не я разбирамъ, мжже атинци!

V. Все пакъ нѣкой отъ васъ би могълъ да възрази: „Но, Сократе, какво е твоео занятие? Отъ где сж произлѣзли тия клевети противъ тебе? Защото, наистина, ако ти не вършеше нѣщо по-особено отъ другитѣ, не би се родила такава мълва и дума. И така, кажи ни, какво е това нѣщо, за да не правимъ прибързано заключения за тебе“. Който казва това, струва ми се, че е правъ, и азъ ще се опитамъ да ви изложа, какво е това, което ми създаде име и ми навлѣче клевета. И така слушайте. Може би нѣкому отъ васъ да се стори, че се шегувамъ, ала знайте добре, че ще ви кажа самата истина. Азъ си спечелихъ тая слава не поради друго, а поради нѣкаква мждрость. Каква е тая мждрость? Тя ще да е човѣшка мждрость, защото, както изглежда, наистина съмъ мждъръ въ нея. Ония пѣкъ, за които токущо говорѣхъ, може да сж мждри въ нѣкаква мждрость, стояща по-горе отъ човѣшката, или какво ли друго да кажа за нея? Колкото за мене, азъ не разбирамъ отъ тая мждрость, и тоя, който твърди това, лъже и говори за да ме оклевети. И недейте ми вдига шумъ, мжже атинци, дори ако ви се стори, че говоря надменно. Понеже речъта, която ще кажа, не е моя, ами ще ви предамъ думитѣ на човѣкъ, който заслужава довѣрието ви: за моята мждрость, ако сжществува подобна, и за нейното естество, ще ви представя като свидетелъ Делфийския богъ. По-

⁶⁾ Една мина = 100 драхми, около 100 лева. — Евенъ (Euenos) се поменува иронично въ нѣкои Платонови диалози като поетъ и реторъ.

знавате навърно Херефонта⁷⁾: той бѣше ми другарь отъ младини, и заедно съ мнозинството отъ васъ ходи въ изгнание и заедно съ васъ се върна⁸⁾. Вие знаете сжщо, какъвъ бѣше Херефонтъ, и колко бѣше усърденъ въ всичко, що предприемаше. И ето, като отишълъ веднажъ и въ Делфи, дръзналъ да попита оракула — но, както казахъ, не вдигайте шумъ, мжже! Той запиталъ оракула, има ли нѣкой по-мждъръ отъ мене. И Пития отговорила, че нѣма никой по-мждъръ. За това може да ви свидетелствува неговиятъ братъ, защото самъ Херефонтъ се помина.

VI. Вижте сега, за какво ви говоря това; искамъ именно да ви покажа, отъ где произлѣзе клеветата противъ мене. Като чухъ тоя отговоръ, азъ размишлявахъ въ себе си, като какво ли казва богътъ и за какво ли загатва? Защото, азъ ни малко не съзнавамъ, че съмъ мждъръ. Какво тогава казва богътъ, говорейки, че съмъ най-мждъръ? Та той сигурно не лъже; това не му е позволено. И дълго време недоумѣвахъ, какво казва оракулътъ; после, макаръ съ голѣмо усилие, се решихъ да издиря смисълъта на прорицанието по следния начинъ. Отидохъ при едного отъ тия, които минуваха за мждри, та тука поне да изоблича оракула и тѣй да отвърна на думитѣ му: „този е по-мждъръ отъ мене, а пъкъ ти казваше, че азъ съмъ най-мждриятъ“. И тѣй, като разглеждахъ внимателно тогова — не е нужно да казвамъ името му, той бѣше единъ отъ държавниците, при чието изследване преживѣхъ такава нѣщо, мжже атинци, — азъ разбрахъ, че тоя мжжъ се показва мждъръ и на мнозина други хора и най-много

⁷⁾ Единъ малко чудноватъ, но преданъ ученикъ на Сократа, често подиграванъ отъ атинскитѣ комици. И Платонъ го споменува нѣколко пжти въ диалозитѣ си.

⁸⁾ Тридесетъти тираны въ Атина изгонили демократитѣ въ 404 г., които подъ предводителството на Тразибула въ 403 г. се върнали обратно.

на самия себе си, а въ сжщностъ не е такъвъ. Следъ това се опитахъ да му докажа, че той се мисли за мждъръ, но на дѣло не е такъвъ. Поради това станахъ омразенъ както нему, тъй и на мнозина отъ присѣтстващитѣ. А като си отивахъ, размишлявахъ въ себе си, че азъ съмъ по-мждъръ отъ тогова човѣка; защото, както изглежда, ни единъ отъ двама ни не знае нищо свѣсно, но той си въображава, че знае нѣщо, макаръ да не знае нищо, а пъкъ азъ, като не зная и не мисля, че зная. И тъй, струва ми се, че съмъ по-мждъръ отъ него съ малкото това, че което не зная, нито мисля, че го зная. Отъ тука отидохъ при другиго, одного отъ тия, които минуваха за по-мждри отъ оногова, но и тамъ добихъ сжщото впечатление. И по такъвъ начинъ станахъ ненавистенъ и на оногова и на мнозина други.

VII. Следъ това тръгнахъ наредъ при други, макаръ че усѣцахъ съ скръбъ и страхъ, че си навличахъ омраза; обаче, считахъ за необходимо да туря изречението на бога по-горе отъ всичко друго. И тъй, за да изпитамя смисълъта на оракула, счетохъ за необходимо да ида при всички, които изглеждаха, че знаятъ нѣщо. И кълня ви се въ кучето⁹⁾, мжже атинци — нали предъ васъ трѣбва да говоря истината —, азъ действително изпитахъ нѣщо подобно: тия, които се ползуваха съ най-голѣма слава, сториха ми се токуречи напълно лишени отъ всѣкакво разбиране, когато ги изследвахъ споредъ указанието на бога, а други, които се смѣтаха по-прости, ми се сториха мжже по-способни за разумно размишление. Но трѣбва да ви разкажа моето скитане, за да разберете, какъвъ голѣмъ трудъ съмъ положилъ, за да не ми остане най-последно прорицанието неизобличено. Подиръ държавницитѣ споходихъ поетитѣ, и трагическитѣ, и дитирамбическитѣ, и другитѣ, ми-

⁹⁾ Въ тая клетва на Сократа прозира известна ирония.

слейки, че тукъ веднага ще доловя, че съмъ по неукъ отъ тѣхъ. И тѣй, като вземахъ ония отъ творенията имъ, които ми се виждаха, че сж най-грижливо изработили, разпитвахъ ги, какво сж искали да кажатъ, та сжщевременно да науча и азъ нѣщо отъ тѣхъ. Срамъ ме е, мжже, да ви кажа истината, но трѣбва да я кажа. Защото да си кажемъ направо, едва ли не всички отъ присѣтствуващитѣ биха говорили по-добре върху това, което сж съчинили, отколкото тѣ самитѣ. И тѣй, за кратко време и за поетитѣ узнахъ това, че не по мждрость съчиняватъ онова, що съчиняватъ, ами по нѣкаква природна дарба и въ ентузиазъмъ, както гадателитѣ и прорицателитѣ, защото и тия последнитѣ говорятъ много и хубави нѣща, но не отбиратъ нищо отъ това, което говорятъ. Подобно нѣщо ми се стори, че изпащатъ и поетитѣ. Сжщевременно азъ забележихъ, че тѣ поради поетическото си изкуство си мислятъ да бждатъ най-мждри отъ всички хора и въ други отношения, което не бѣше вѣрно. И така, отидохъ си и оттука, мислейки, че имамъ надъ тѣхъ сжщото предимство както и надъ държавницитѣ.

VIII. Най-после се запжтихъ къмъ занаятчиитѣ; азъ съзнавахъ въ себе си, че напосто казано, нищо не разбирамъ отъ работата имъ, но знаяхъ, че ще ги намѣря да разбиратъ много и хубави нѣща. И въ това не се излъгахъ; наистина тѣ разбираха нѣща, които азъ не разбирахъ, и въ това тѣ бѣха по-мждри отъ мене. Ала, мжже атинци, стори ми се, че и добритѣ майстори имаха сжщата грѣшка, каквато и поетитѣ: понеже добре владѣеха занаята, всѣки претендираше да бжде най-мждъръ и по други, и то най-важни дѣла; и тая тѣхна глупость затѣмняваше мждростта, която притежаваха. Тѣй щото, като запитвахъ самъ себе си въ името на оракула, кое бихъ предпочелъ: да си остана такъвъ, какъвто съмъ, т. е. нито мждъръ въ тѣхната мждрость, нито невежа въ тѣхното невежество, или да имамъ дветѣ качества, които тѣ иматъ, — отговаряхъ на себе си, па и на

оракула, че за мене е по-полезно да си остана такъвъ, какъвто си съмъ.

IX. И ето, отъ това именно изследване, мжже атинци, ми се породиха много омрази и то твърде жестоки и твърде тежки, отъ които произлѣзоха много клевети, и излѣзе дума, че съмъ мждъръ; защото присжтствуващитѣ всѣки пжтъ мислятъ, че азъ самъ съмъ мждъръ въ това, въ което изобличавамъ другия. А пжкъ въ сжщностъ, мжже, богъ се оказва мждъръ и съ това изречение иска да каже, че човѣшката мждростъ има малка цена и дори никаква. И, както изглежда, той не говори за самия Сократъ, ами се е възползувалъ отъ моето име като примѣръ, сжщо като че ли би казалъ: тоя отъ васъ, човѣци, е най-мждъръ, който, като Сократъ, знае, че относно мждростъта той наистина нищо не струва. Затова и сега още азъ обикалямъ та търся и издирвамъ споредъ божие то изречение, дали нѣкой било отъ гражданитѣ, било отъ чужденцитѣ, ще се окаже мждъръ; и когато не се окаже, азъ, помагайки на бога, му доказвамъ, че не е мждъръ. Поради това занятие не ми е останало време да направя нѣщо бележито нито за града, нито за домашнитѣ си работи, ами преживѣвамъ въ крайна бедностъ поради службата си на бога.

X. Освенъ това, младежитѣ, които иматъ най-много свободно време, синове на твърде богати граждани, ме следватъ драговолно и се радватъ, като слушатъ, какъ изпитвамъ хората; и сами тѣ често ме подражаватъ, като се залавятъ да изпитватъ други. И азъ мисля, че тѣ откриватъ мнозина хора, които си въображаватъ, че знаятъ нѣщо, а въ сжщностъ знаятъ малко или нищо. Поради това изпитванитѣ отъ тѣхъ се сърдятъ на мене, а не на себе си, и говорятъ, че има нѣкой си Сократъ, негодникъ, който развращава младитѣ. А когато нѣкой ги попита, какво върши и какво учи той, не могатъ нищо положително да кажатъ, ами се колебаятъ, и за да

не се покажатъ, че недоумяватъ, говорятъ това, което обикновено се говори противъ всички философи: той се занимава съ небеснитѣ и подземнитѣ работи, не признава боговетѣ и превръща кривдата въ правда. Зеръ тѣ не биха желали, чини ми се, да кажатъ истината, защото тогава ще излѣзе наяве, че се приструватъ да знаятъ нѣщо, а не знаятъ нищо. И понеже, струва ми се, тия хора сж щеславни, буйни и многобройни, и говорятъ за мене упорито и убедително, тѣ сж напълнили хорскитѣ уши, клеветейки ме отдавна и силно. Поради това се нахвърлиха върху мене и Мелетъ, и Анитъ, и Ликонъ¹⁰⁾; и то Мелетъ — сърдитъ заради поетитѣ, Анитъ — заради занаятчиитѣ и политицитѣ, а Ликонъ — заради реторитѣ. Тѣй щото, както ви казвахъ отначало, чудно би било, ако бихъ смогналъ да изкореня отъ васъ въ толкова късо време тая толкова голѣма клевета. Ето ви, мъже атинци, самата истина, и азъ ви говоря безъ да скрия или премълча нѣщо важно или незначително, макаръ и да съмъ почти убеденъ, че тъкмо тѣй ставамъ омразенъ; но това служи и за доказателство, че говоря истината и че въ това се състои клеветата противъ мене и нейнитѣ причини. И пожелаете ли да изследвате това дѣло сега или по-късно, ще намѣрите, че това е така.

XI. И така, относително това, въ което ме обвиняваха първитѣ ми обвинители, тая ми защита предъ васъ ще бжде достатъчна. А сега ще се опитамъ да се защита противъ добрия и отечество-

¹⁰⁾ А н и т ъ, богатъ кожаръ, въ 410 год билъ пратенъ като стратегъ въ Пилосъ, безъ да свърши нѣщо; тегленъ подъ отговорностъ, той се отървалъ съ подкупъ. Въ 403 г. се поставилъ заедно съ Тразибула на чело на демократитѣ, които съборили тиранията на 30-тѣ. М е л е т ъ въ Платоновия диалогъ Евтифронъ се явява каао младъ и надутъ мъжъ; разказва се, че следъ смъртта на Сократа билъ осжденъ на смъртъ отъ ативцитѣ. — За Л и к о н а, реторъ по професия, нѣмаме други данни.

любивия Мелетъ, както той самъ се нарича, и противъ останалитѣ обвинители. И тъй, нека пакъ да се заемемъ съ тѣхното показание, като че ли тѣ сж други обвинители. То приблизително гласи тъй: Сократъ, се казва тамо, престѣпва закона, като развращава младежитѣ и не признава боговетѣ, които признава градътъ, ами зачита други нови божества. Ето такава е обвинението; нека сега разгледаме всѣка отдѣлна точка на това обвинение. Тѣ казватъ, че азъ постѣпвамъ незаконно, като развращавамъ младежитѣ; а пъкъ азъ казвамъ, мжже атинци, че закона престѣпва Мелетъ, понеже се шегува съ сериозни работи, като лекомислено тегли хора на сждъ, приструвайки се, че залѣга ревностно и се грижи за нѣща, за които той никога не се е грижилъ. А че това е така, ще се помжча да докажа и вамъ.

ХІІ. Ела тука, Мелете, и ми кажи: ти не се ли грижишъ най-много за това, щото младежитѣ да станатъ колкото може по-добри?

— Така е.

— Въ такъвъ случай, хайде, кажи на тѣзи хора, кой ги прави по-добри? Очевидно е, че ти знаешъ, понеже се грижишъ за това. Ето на, ти си намѣрилъ развратителя, както казвашъ, изкарвашъ ме предъ тия тукъ (сждитѣ) и ме обвинявашъ. Хайде сега кажи, кой ги прави по-добри и съобщи на тѣзи, кой е той. Видишъ ли, Мелете, ти мълчишъ и не можешъ да кажешъ? И не е ли срамно за тебе и не ти ли се струва това да бжде достатъчно доказателство за правотата на моитѣ думи, че ти никакъ не си се погрижвалъ за това? Но кажи, добрий човѣче, кой ги прави по-добри?

— Законитѣ.

— Но азъ не питамъ за това, най-добрий човѣче, ами, кой е човѣкътъ, който преди всичко знае и самото това, т. е. законитѣ.

— Тия тукъ, Сократе, сждиитѣ¹¹⁾.

— Какво говоришъ, Мелете? Годни ли сж тѣ да възпитаватъ младежитѣ и да ги правятъ по-добри?

— Безъ съмнение.

— Дали всички, или едни отъ тѣхъ сж годни, а други не?

— Всички.

— Добре казвашъ, кълня се въ Хера. Какво голѣмо изобилие отъ полезни дейци? Ами слушателитѣ тука?¹²⁾ И тѣ ли правятъ младежитѣ по-добри или не?

— И тѣ сжщо.

— Ами съветницитѣ?

И съветницитѣ.¹³⁾

— Е добре, Мелете; да не би участващитѣ въ събранието, еклесиаститѣ,¹⁴⁾ да развращаватъ помладитѣ? Или и тѣ всички ги правятъ по-добри?

— Сжщо и тѣ.

— Значи, както изглежда, всички атинци правятъ младежитѣ добри и почтени съ изключение на мене, и само азъ ги развращавамъ. Така ли казвашъ?

— Тъкмо това казвамъ.

— Наистина голѣма беда ми присжждашъ. Но все пакъ отговаряй ми. Мислишъ ли, че и съ конетѣ става сжщото? Сиречь, че всички човѣци ги правятъ по-добри, а само единъ ги разваля? Или пъкъ наопаки: само единъ е годенъ да ги направи по-добри или съвсемъ малцина, именно коняритѣ, а когато мнозина се бъркатъ при обучението имъ и си служатъ съ тѣхъ, ги развалятъ? Не е ли така, Мелете, и

¹¹⁾ Тоя отговоръ е грубо ласкателство. Като си представимъ развалата, която се ширила въ атинскитѣ сждилища на заклетитѣ (хелинаститѣ), лесно ще разберемъ и тукъ подигравката на Платона.

¹²⁾ Разбиратъ се слушателитѣ на процеса, защото сждебнитѣ заседания били публични.

¹³⁾ Членоветѣ на съвета на 500-тѣ, върховното управително тѣло въ Атина.

съ конетѣ и съ всички други животни? Несъмнено това е така, било че ти и Анитѣ се съгласите съ него, било че не се съгласите. Наистина щѣше да бжде голѣмо щастие за младежитѣ, ако само единѣ ги развращаваше, а всички други имѣ принасяха полза. Ала ти, Мелете, достатѣчно показа, че никога не си се грижилѣ за младитѣ, и явно издавашѣ своето нехайство, понеже не ти е било присърдце нищо отъ тия работи, за които ме викашѣ на сждѣ.

XIII. Кажи ни още, въ името на Зевса, Мелете, по-добре ли е да живѣе човѣкъ между добри граждани или между лоши? Отговаряй, приятелю, зеръ не те питамѣ нѣщо мжно. Не правятѣ ли лошитѣ винаги нѣкакво зло на тия, които сж най-близу до тѣхъ, а добритѣ — нѣщо добро?

— Така е.

— Ами има ли нѣкой, който да желае да получава отъ ония, съ които живѣе, по-скоро щета, отколкото полза? Отговаряй, добрий човѣче, понеже и законѣтъ повелява, да отговаряшѣ. Има ли нѣкой, който да желае да бжде оцетяванѣ?

— Очевидно, не.

— Добре. Да ли ме викашѣ тука като такѣвъ, който развращава съзнателно младежитѣ и ги прави по-лоши, или като такѣвъ, който върши това несъзнателно?

— Съзнателно, разбира се.

— Какъ така, Мелете? Ти, бидейки тѣй младѣ, си толкова по-уменѣ отъ мене, който съмѣ толкова възрастень, та си узналъ, какво лошитѣ правятѣ нѣкакво зло на своитѣ близки, а пѣкъ добритѣ — добро, а азъ напротивѣ съмѣ изпадналъ въ такава невежество, та дори и това не зная, че, ако направя лошѣ нѣкого отъ тия, които общуватѣ съ мене, ще се изложи на опасностѣ да получа отъ него нѣкакво

¹⁴⁾ Въ народното събрание (ekklesia) могли да участвуватѣ всички свободни граждани, които били пълнолѣтни.

зло, и че това толкова голѣмо зло върша съзнателно, както ти твърдишь? Това не ти вѣрвамъ, Мелете, па, мисля, и никой другъ човѣкъ не ще ти повѣрва. Или азъ не развращавамъ, или ако развращавамъ, върша това неволно; тъй щото ти и въ двата случая лжжешъ. Но ако азъ развращавамъ неволно, не е законно да ме викашь тукъ за такива грѣшки, ами трѣбва да се заемешъ съ мене частно, за да ме поучишь и вразумишь; защото явно е, че щомъ се вразумя, ще престана да върша това, което върша неволно. А ти си отбѣгвалъ да се съберешъ съ мене и да ме поучишь и не си пожелавалъ това да сторишь, ами ме изкарвашъ тукъ на сждъ, гдето споредъ закона се довеждатъ нуждаещитѣ се отъ наказание, а не отъ поука.

XIV. И така, мъже атинци, това е вече ясно, което казахъ, че Мелетъ никога ни най-малко не се е грижилъ за тия нѣща. При все това, кажи ни, Мелете, какъ по твое мнение азъ развращавамъ младежитѣ. Не е ли ясно, че споредъ обвинението, което подаде противъ мене, азъ ги развращавамъ, като ги уча да не признаватъ боговетѣ, които признава градътъ, ами да зачитатъ други нови божества.^{14а)} Нали казвашъ, че като ги уча така, ги развращавамъ?

— Именно тъкмо това казвамъ.

— Въ името на тия сжщитѣ богове, Мелете, за които сега става дума, изкажи се още по-ясно и предъ мене и предъ тия мъже, защото азъ не мога да разбера: дали твърдишь, че азъ ги уча да вѣрватъ, че има нѣкакви богове и следователно самъ вѣрвамъ, че има богове и не съмъ съвсемъ безбожникъ и въ това отношение не престѣпвамъ закона, само че не ония богове, които тачи градътъ, ами други и че това е споредъ тебе моята вина, дето признавамъ други богове; или пъкъ ти казвашъ, че

^{14а)} Въ оригинала: daimonia.

азъ изобщо не признавамъ богове, па и другитѣ уча на това.

— Това казвамъ, че ти изобщо никакъ не признавашъ богове.

— Чудновати Мелете, че защо казвашъ това? Значи азъ не признавамъ, както другитѣ хора, за богове нито слънцето, нито месеца?

— Не, бога ми, мжже сѣдди, защото той казва, че слънцето е камъкъ, а месецътъ — земя.

— Любезни Мелете, ти се наемашъ да ме обвинявашъ и така презирашъ тия сѣдди и мислишъ, че сж тѣй невежи въ книжнината, та да не знаятъ, че книгитѣ на клазоменеца Анаксагора¹⁵⁾ сж пълни съ такива мнения. И, разбира се,¹⁶⁾ младежитѣ учатъ отъ мене тия нѣща, които тѣ могатъ по нѣкога да купятъ въ орхестрата¹⁷⁾ най-много за една драхма и после да се присмиватъ на Сократа, ако той си приписва наистина тия мисли, които прочее сж тѣй нелепи. Но, въ името на Зевса, така ли по твое мнение азъ не признавамъ ни единъ богъ?

— Навѣрно не! Въ името на Зевса, по никакъвъ начинъ!

— Това не е вѣрно, Мелете, пъкъ струва ми се и ти самъ не го вѣрвашъ. Азъ мисля, мжже атинци, че тоя човѣкъ е голѣмъ нахалникъ и своеволникъ и че е подалъ тая тѣжба просто отъ нѣкаква нахалность, своеволие и лекомислие. Защото изглежда, като че ли е измислилъ гатанка и изпитва, дали Сократъ, мждрецътъ, ще узнае, че той се шегува и

¹⁵⁾ Анаксагоръ отъ Клазомена въ Иония, който се преселилъ въ Атина и тамъ живѣлъ дълго време; той билъ приятелъ на Перикла. Ок. 431 г. пр. Хр. билъ обвиненъ въ безбожие и трѣбвало да напусне града. Той билъ привърженикъ на атомистиката и между друго казвалъ, че слънцето представя разгорещена каменна маса.

¹⁶⁾ Споредъ мнението на Мелета.

¹⁷⁾ Тѣй се наричала една книжарница, която се намирала на стѣгдата въ Атина.

самъ си противоречи, или пъкъ ще измами и него и другитѣ, които го слушатъ? И наистина, струва ми се, че тоя човѣкъ самъ си противоречи въ обвинението, все едно като че ли би казалъ: Сократъ по-стѣпва незаконно, като не признава богове, а пъкъ признава богове. Явно, това е шегобийство.

XV. Нека сега разгледаме заедно, мжже, дали той говори така, както на мене се струва. А ти ни отговаряй, Мелете. Вие пъкъ, както ви молихъ въ началото, помнете, да не ми вдигате шумъ, ако говоря така, както съмъ свикналъ. Има ли, Мелете, въ свѣта нѣкой човѣкъ, който да признава, че има човѣшки работи, а да не признава, че има човѣци? Нека той отговаря, мжже, а не да вдига шумъ непрекъснато. Има ли нѣкой, който да не признава, че има коне, а да признава, че има конски нѣща? или да не признава, че има флейтисти, а да признава, че има нѣща на флейтисти? Нѣма такъвъ човѣкъ, най-добрий човѣче; ако ти не искашъ да отговаряшъ, то азъ самъ ще отговоря на тебе и на другитѣ, тукъ присѣтствуващи. Но отговори поне на тоя въпросъ: има ли нѣкой, който да признава, че има божествени¹⁸⁾ деяния, а да не признава, че има божества? ¹⁹⁾.

— Нѣма.

— Колко ме зарадва, че най-после отговори, принуденъ отъ тия сѣдии! И така, ти твърдишъ, че азъ признавамъ и уча и другитѣ да признаватъ божества, били тѣ нови или стари; значи споредъ твоитѣ думи азъ признавамъ божества, и ти потвърди това съ клетва въ писменото си обвинение. А ако азъ признавамъ божества, то съвсемъ необходимо е да признавамъ и богове. Не е ли така? Така е. При-

¹⁸⁾ Въ оригинала: „демонически“, т. е. които произлизатъ отъ нѣкое божество.

¹⁹⁾ Въ оригинала стои тукъ „демони“. Тая именно дума (демонъ) означава освенъ Богъ и божество отъ подолна степенъ. Тепърва въ новия заветъ тая дума се употрѣба въ смисълъ на лошъ духъ, дяволъ.

емамъ, че се съгласявашъ, понеже не отговаряшъ. А пъкъ божествата не смѣтаме ли като богове или деца на богове? Потвърждавашъ ли това или не?

— Потвърждавамъ.

— И така, ако признавамъ божества, както ти казвашъ, и ако божествата сж единъ видъ богове, то вѣрно е това, що казвамъ, че ти именно задавашъ гатанки и се шегувашъ, като твърдишъ отъ една страна, че азъ не признавамъ богове, а отъ друга страна, че признавамъ богове, понеже признавамъ божества. Отъ друга страна, ако божествата сж деца на богове, нѣкакви незаконнородени, отъ нимфи или отъ други жени, на които се приписватъ, кой човѣкъ би признавалъ божески деца, а не би признавалъ богове? Това би било толкозъ неумѣстно, колкото ако нѣкой признаваше, че има мулета, деца на коне и магарета, а не признаваше, че има коне и магарета. Не е възможно, Мелете, ти да не си подалъ това обвинение или като си желаялъ да ни изпиташъ или пъкъ като си недоумявалъ, въ какво истинско престѣпление да ме обвинишъ. Да убедишъ нѣкого, който има макаръ малко разсѣдѣкъ че единъ и сжщъ човѣкъ признава божествени^{19-а)} и божи деяния и пакъ сжщиятъ не признава нито божества^{19-б)}, нито богове, това никакъ не е възможно.

XVI. И така, мжже атинци, относно това, че азъ не престѣпвамъ закона, както ме обвинява Мелетъ, не е нуждна, струва ми се, по-дълга защита, но достатъчно е и тая. Разберете добре, че истината е това, което казвахъ и по-рано, именно, че се е породила противъ мене голѣма омраза и то между мнозина. И това е, което ще ме погуби, ако ме погуби, а не Мелетъ, нито Анитъ, ами клеветата и завистъта на мнозинството. Тѣ сж погубили и много други добри мжже, и мисля, че ще погубватъ и въ

^{19-а)} Въ оригинала стои daimonia (демонически).

^{19-б)} Въ оригинала: daimones (демони).

бждеше; не е чудно, че то не ще се спре съ мене.

Но може би нѣкой да каже: не се ли срамувашъ, Сократе, гдето си се занимавалъ съ такава работа, отъ която сега се излагашъ на опасностъ да загинешъ? На тогова бихъ възразилъ справедливо: не говоришъ добре, човѣче, ако мислишъ, че оня мжжъ, отъ когото има макаръ и малка полза, трѣбва да държи смѣтка за опасността да живѣе или да умре, а не да гледа въ всѣка работа, дали постъпва справедливо или несправедливо и дали дѣлата му сж дѣла на добъръ или на лошъ човѣкъ. По твое мнение негодни би били героитѣ, които загинали при Троя, всички други, па и синътъ на Тетида. Последниятъ, за да не се опозори, дотолкова презрѣлъ опасността, щото, когато майка му, която била богиня, разбрала, че той желае да убие Хектора, казала му приблизително така, доколкото помня: „ако отмъстишъ за убийството на приятеля си Патрокла и убиешъ Хектора, ти самъ ще умрешъ“; „защото, добавила тя, веднага следъ Хектора твоята участъ е решена“.²⁰⁾ Той, като чулъ това, презрѣлъ смъртта и опасността и много повече се побоялъ да остане живъ, бидейки опозоренъ, и да не отмъсти за приятелитѣ си. „Нека веднага да умра, казва той, следъ като накажа виновния, та да не остана тука посмѣшище при извититѣ кораби, безполезно бреме на земята“.²¹⁾ Да не мислишъ, че смъртта и опасността сж му създавали грижа? Ето така, мжже атинци, стои въ действителность работата: гдето нѣкой е поставилъ себе си, мислейки че тамъ е най-добре за него, или пъкъ е билъ поставенъ отъ началника си, тамъ трѣбва, чини ми се, да издържи и да се излага на опасностъ, и да не смѣта нищо по-страшно отъ позора, нито смъртта, нито нѣщо друго.

²⁰⁾ Ср. Илиада XVIII 96.

²¹⁾ Илиада XVIII 98 и 104.

XVII. И тъй, азъ бихъ постъпилъ ужасно, мѣже атинци, ако — когато архонтитѣ, които вие избрахте да ми заповѣдватъ, ме поставяха на постъ и при Потидея²²⁾ и при Амфиполь²³⁾ и при Делионъ²⁴⁾, ако тогава оставахъ, дето ме поставиха, както и всѣки другъ, и се излагахъ на смъртна опасностъ; а пъкъ сега, — когато Богъ ми отреди, както азъ си помислихъ и повѣрвахъ, че трѣбва да живѣя, занимавайки се съ философия и изпитвайки себе си и другитѣ — отъ страхъ предъ смъртъта или нѣщо друго напустнѣхъ поста си. Това би било ужасно и тогава наистина справедливо би ме повикалъ нѣкой на сждъ, че не признавамъ богове, понеже не се повинувамъ на оракула, боя се отъ смъртъ и се смѣтамъ за мждъръ, безъ да бѣда такъвъ. Наистина, страхътъ отъ смъртъта, мѣже, не е нищо друго, освенъ да се смѣташъ за мждъръ, когато не си, сиречъ да си въображавашъ, че знаешъ нѣщо, което не знаешъ. Защото никой не знае, какво е смъртъта и дали тя не е за човѣка най-голѣмото отъ всички блага, а въпрѣки това се боятъ отъ нея, като че ли сигурно знаятъ, че тя е най-голѣмото зло. И не е ли най-осждително невежество, да мисли човѣкъ, че знае това, що не знае? А пъкъ, мѣже, и въ тоя случай, може би, се различавамъ отъ повечето хора, и ако действително бихъ казалъ, че въ нѣщо съмъ по-мждъръ отъ другиго, то е това, дето, непознавайки достатъчно работитѣ въ Ада, не си и въображавамъ, че ги зная. А да беззаконствуваешъ и да не се подчинявашъ на по-добрия, билъ той богъ или човѣкъ, зная, че е лошо и срамотно. И

²²⁾ Битката при Потидея (въ Халкидика) станала въ 432 год. пр. Хр.; тогава Сократъ спасилъ Алкивиада.

²³⁾ Битката при Амфиполь, на долна Струма, въ която атинскиятъ пълководецъ Клеонъ билъ разбитъ отъ спартанеца Бразида, станала въ 422 г. пр. Хр.

²⁴⁾ Въ битката при Делионъ (424 год.) атинцитѣ били разбити решително отъ беотийцитѣ.

затова азъ никога не ще се боя и не ще отбѣгвамъ толкова много отъ ония нѣща, за които не зная дали сж добри, колкото отъ лошитѣ нѣща, за които зная, че сж лоши. Така щото, ако сега вие ме освободите, като не повѣрвате на Анита, който каза, че или изобщо не би трѣбвало да дойда тука, или щомъ съмъ дошълъ, не е възможно да не ме накажете съ смъртъ, и ви убеждаваше, че ако избѣгна наказанието, то вашитѣ синове, вършейки това, що учи Сократъ, вече всички ще се развратятъ напълно — ако на това отгоре ми кажехте: Сократе, ние сега не ще послушаеме Анита, ами те освобождаваме, но подъ условие, щото ти да не се занимавашъ по-нататъкъ съ такова изследване и да изоставишъ философията; ако пъкъ бждешъ уличенъ, че още вършишъ сжщото, ще загинешъ. Ако прочее, както рекохъ, ме освободите подъ това условие, бихъ ви казалъ: азъ, мжже атинци, ви обичамъ и почитамъ, но ще послушамъ повече бога, отколкото васъ, и докато дишамъ и докато мога, не ще престана да философствувамъ и да съветвамъ и убеждавамъ всѣкого отъ васъ, когото срещна, говорейки, както съмъ свикналъ: добрий човѣче, като си гражданинъ на Атина, градъ най-голѣмъ²⁵⁾ и най-прочутъ по мъдростъ и сила, не се ли срамувашъ, дето се грижишъ за пари, колкото можешъ повече да спечелишъ, за слава и почестъ, а пъкъ за разумностъ, за истина и за душата, колкото може по-добра да стане, нито мислишъ, нито се грижишъ? И ако нѣкой отъ васъ почне да възразява и каже, че се грижи за това, нѣма да го оставя веднага и не ще се махна отъ него, ами ще го разпитвамъ, изследвамъ и изобличавамъ и ако ми се стори, че не притежава добродетель, а само си я приписва, ще го укоря, че

²⁵⁾ Атина въ време на Пелопонеската война била най-голѣмия елински градъ; по броя на жителитѣ само гр. Сиракуза го надминавалъ.

най-скжпото оценява най-малко, а по-долното оценява по-горе. Така ще постъпвамъ съ всѣки, когото срещна, и съ по-младъ и съ по-старъ, и съ чужденецъ и съ гражданинъ, особно съ гражданитѣ, защото вие по родъ сте ми по-близки. Пъкъ и знайте добре, че това заповѣдва Богъ, и азъ мисля, че вие не сте имали въ града нѣкое по-голѣмо благо отъ моята служба на бога. Нали, обикаляйки града, азъ само това върша, да убеждавамъ и по-млади и по-стари между васъ — да не се грижатъ по-напредъ нито за тѣлото си, нито за пари толкова много, колкото за душата, щото тя да стане по възможность по-добра, изтъквайки, че добродетельта не се ражда отъ пари, ами отъ добродетельта произлизатъ пари и всички други блага за хората, както въ обществения, тѣй и въ частния животъ. И тѣй, ако азъ развращавамъ младежитѣ съ такива речи, то тия речи би били пакостни. Ако ли нѣкой твърди, че азъ говоря друго, а не това, той не казва истината. Щомъ е така, бихъ казалъ, мжже атинци, че послушате ли Анита или не, освободите ли ме или не, азъ не ще постъпвамъ другояче, дори ако трѣбва да умра много пжти.

XVIII. Не шумете, мжже атинци, ами устойте на това, за което ви молихъ, да не вдигате шумъ за това, което говоря, а да слушате; защото, както мисля, ще имате полза отъ слушането. Преднамѣрявамъ да ви кажа и други нѣкои нѣща, за които може би ще вдигнете врѣва, обаче по никоий начинъ не правете това. Зопомнете, прочее, добре: ако убиете мене, единъ такъвъ човѣкъ, какъвто се описвамъ, ще напакостите повече на себе си, отколкото на мене. Защото на мене не би напакостилъ нито Мелетъ, нито Анитъ; та тѣ и не могатъ това да сторятъ, понеже мисля, че не е редно да се пакости на по-добрия отъ по-лошия човѣкъ. Да предположимъ, че той би ме убилъ или изгонилъ или лишилъ отъ граждански права. Но тия нѣща той или нѣкой

другъ смѣта може би за голѣми злини, азъ обаче не ги смѣтамъ за такива; напротивъ, азъ смѣтамъ за много по-голѣмо зло това, което той върши сега, именно дето се опитва да погуби несправедливо единъ човѣкъ. И така, мжже атинци, азъ сега далечъ не искамъ да се зщищавамъ заради себе си, както би помислилъ нѣкой, а заради васъ, да не би да сгрѣшите противъ предоставения ви отъ бога даръ, като ме осждите на смъртъ. Защото, ако ме погубите, не ще намѣрите лесно другъ такъвъ като мене, който — макаръ и смѣшно за казване — е приставенъ къмъ града като къмъ голѣмъ и породистъ конь, който обаче, бидейки тромавъ поради голѣмината си, има нужда да се подбутва съ махмузъ. И тъй, струва ми се, че богъ ме е пратилъ на града като такъвъ, който непрекъснато цѣлъ день присѣдва навсѣкжде, за да разбужда, убеждава и упрѣква всѣкиго отъ васъ. Другъ такъвъ човѣкъ вие не ще намѣрите лесно, мжже, и затова, ако ме послушате, ще меп оощадите. Но може би вие, разядосани, като разбуденитѣ посрѣдъ нощъ отъ сънь, бихте ме блъснали и, убедени отъ Анита, лесно бихте ме погубили и после прекарали останалия си животъ въ сънь, ако богъ, грижейки се за васъ, не ви прати нѣкого другиго. А че азъ имамъ качества на мжжъ, който е даденъ на града отъ бога, ще разберете отъ следното: не прилича на нѣщо човѣшко това, гдето съмъ занемарилъ всичкитѣ си работи и понасямъ вече толкова години неуредицата на стопанството си, ами винаги се занимавамъ съ вашата работа, като отивамъ частно при всѣкиго като баща или по-старъ братъ, убеждавайки го да залѣга за добродетельта. И ако азъ имахъ нѣкаква облага отъ това и получавахъ плата за тия наставления, то бихъ ималъ нѣкаква причина тъй да постѣпамъ. А сега и сами виждате, че моитѣ обвинители, които тъй безсрамно ме обвиняваха въ всичко друго, въ това поне не можаха да си позволятъ такава безсра-

мие, та да представятъ свидетелъ, че азъ нѣкога съмъ получилъ или поискалъ нѣкаква плата. И чини ми се, азъ представямъ достовѣренъ свидетелъ за това, че говоря истина — именно, моята бедность²⁶⁾.

XIX. Може би ще се види чудновато, че давамъ тия съвети частно, като спохождамъ всички и се суетя, а не дръзвамъ да излѣза публично въ вашето събрание и да съветвамъ града. Причината за това е тая, която на всѣкжде сте слушали отъ мене: именно че у мене се явява нѣщо божеско и божествено²⁷⁾, съ което и Мелетъ се подигра въ своето обвинение. Това започна у мене отъ детинство: нѣкакъвъ гласъ, който, когато се появи, винаги ме отвърща отъ това, което възнамѣрявамъ да направя, но никога не ме подбужда да го сторя. Ето тоя гласъ е, който ми забранява да се занимавамъ съ държавни работи. И, чини ми се, че много умѣстно ми забранява; защото добре знайте, мжже атинци, че ако бѣхъ се опиталъ да се занимавамъ съ държавни работи, отдавна щѣхъ да загина, и нито вамъ бихъ принесълъ нѣкаква полза, нито на себе си. И недейте ми се сърди, гдето говоря истината: нѣма човѣкъ, който да оцѣлѣе, ако се противопостави открито, било вамъ, било на друго нѣкакво мнозинство и възпрепятствува да ставатъ въ града много неправди и беззакония. Значи, необходимо е, щото борецията се на дѣло за правдата, ако иска да запази живота си за малко време, да си остане частенъ човѣкъ и да се не бърка въ общественитѣ работи.

XX. За тия нѣща ще ви представя силни доказателства, не думи, ами това, което вие цените, — дѣла. И така чуйте, какво се случи съ мене, за да видите, че на никого не бихъ се поддалъ противъ

²⁶⁾ Имотътъ, който наследилъ Сократъ, билъ около 80 мини; съ него помогналъ на единъ свой приятель, та му останали само петъ мини.

²⁷⁾ Въ оргинала стои демоническо; ср. по-горе заб. 18.

дълга си отъ страхъ предъ смъртъта, не отстъпвайки дори ако трѣбва и да умра. Ще ви кажа нѣща досадни и отегчителни, но истински. Азъ, мжже атинци, никаква друга служба не съмъ заемалъ въ града, освенъ дето бѣхъ членъ въ съвета.²⁸⁾ Случи се да заседава нашата фила,²⁹⁾ когато вие искахте да сждите вкупомъ десетѣтъ стратези (военачалници), които не спасили пострадалитѣ въ морското сражение войници; това бѣше незаконно, както по-късно вие всички признахте.³⁰⁾ Тогава азъ единственъ отъ пританитѣ³¹⁾ се възпротивихъ да не се върши нищо противъ законитѣ, и когато ораторитѣ бѣха готови да ме обвинятъ и стведатъ въ затвора, па и вие сами искахте това и крещѣхте, азъ мислѣхъ, че съмъ длъженъ по-скоро да се изложа на опасностъ, бидейки на страната на закона и справедливостъта, отколкото, уплашенъ отъ затворъ или смъртъ, да се присѣдиня къмъ васъ, които решавахте не-

²⁸⁾ Членовѣтъ на атинския съвѣтъ (500 души) се избирали ежегодно измежду всички свободни граждани на Атина, които се дѣлили на десетъ фили; отъ всѣка фила се избирали по жребие 50 души. За ръководство на текущитѣ дѣла било опредѣлено, шото 50-тѣ души, принадлежащи къмъ една и сжца фила, да заседаватъ презъ време на една десета часть отъ годината, следъ което дохождала наредъ друга фила. Редуването на филитѣ се опредѣляло ежегодно съ жребие. Филата, която заседавала по реда си, се наричала притания (*phylé prytanevusa*), а членовѣтъ ѝ се наричали притани.

²⁹⁾ Сократъ билъ родомъ отъ дема Аполека, който принадлежалъ къмъ филата Антиохида.

³⁰⁾ Стратезитѣ били обвинени, че следъ морската битка при Аргинуситѣ (406 г. пр. Хр.) не взели мѣрки да спасятъ войницитѣ въ потрошенитѣ отъ бурята кораби, вследствие на което мнозина се удавили. Отъ 10-тѣ стратези Кононъ не участвувалъ въ битката, двама не се явили въ Атина, а единъ умрѣлъ въ Митилене; останалитѣ шестъ били осждени на смъртъ. Присждата била незаконна, първо, защото дѣлото било решено отъ народното събрание, а не отъ сжда на заклетитѣ, както предписвалъ законътъ; и второ, защото били осждени всички заедно, а не всѣки поотдѣлно, както изисквалъ законътъ.

³¹⁾ Ср. заб. 28.

справедливо. Това стана, когато градът още се управляваше демократически. Когато се въдвори олигархията, Тридесеттѣ пѣкъ³²⁾ ме повикаха заедно съ четирма други въ правителственото помѣщение³³⁾ и ни заповѣдаха да доведемъ отъ Саламинъ Саламинеца Леонта,³⁴⁾ за да го убиятъ. Много подобни нѣща тѣ поржчваха и на мнозина други, като желяеха да отрупатъ съ престѣпления колкото се може повече хора. Тогава азъ пакъ показахъ не на думи, а на дѣло, че за мене смъртъта — ако не е рѣзко да се изразя така — нѣма никакво значение, а напротивъ за мене е най-важно да не извърша нѣщо несправедливо или нечестиво. Така щото, онова правителство, колкото и да бѣше силно, не ме уплаши, та да ме накара да направя нѣщо несправедливо, ами когато излѣзохме отъ зданието, четирмата отидоха въ Саламинъ и доведоха Леонта, а азъ трѣгнахъ да си отида дома. И вѣроятно щѣхъ да загина заради това, ако властѣта на Тридесеттѣ не бѣше паднала наскоро. За това нѣщо мнозина отъ васъ могатъ да свидетелствуватъ.

XXI. Мислите ли, прочее, че бихъ могълъ да проживѣя толкова години, ако бѣхъ се занимавалъ съ обществени работи, и действувахъ както подобава на добъръ човѣкъ, та помагахъ на правдата и смѣтахъ това за най-важно, както и трѣбва да се смѣта? Ни най-малко, мжже атинци; нито пѣкъ нѣкой другъ човѣкъ. А пѣкъ азъ презъ цѣлия си животъ, както въ общественитѣ работи, доколкото съмъ участвувалъ въ тѣхъ, така и въ частнитѣ, съмъ се показалъ като такъвъ човѣкъ, който никога не се е съгласявалъ съ никого въ нѣщо противъ справед-

³²⁾ Тукъ се разбиратъ 30-тѣ тирани, които управлявали Атина следъ превзimanето на града отъ Лизандра.

³³⁾ То се наричало *Tholos*, кръгло здание, въ което обѣдвали пританитѣ на държавна смѣтка.

³⁴⁾ Леонтъ отъ Саламинъ, богатъ и честенъ атински гражданинъ.

ливостъта, нито съ друго, нито съ нѣкого отъ тия, които клеветницитѣ ми наричатъ мои ученици. Азъ никога никому не съмъ билъ учитель. Ако нѣкой, било младъ или старъ, е желаялъ да слуша разговоритѣ ми и да гледа, какъ върша работата си, никому никога не съмъ запрещавалъ; нито пъкъ съмъ такъвъ да се разговарямъ, ако получавамъ пари, а ако не получавамъ, да не се разговарямъ, ами предоставямъ себе си еднакво и на богатъ и на беденъ да ме разпитва и ако нѣкой желае да отговаря, може да слуша, каквото говоря. И ако нѣкой отъ тия хора става добъръ или лошъ, за това не мога по право да поема отговорностъ, защото на никого отъ тѣхъ никога не съмъ обещавалъ учение и не съмъ го училъ на нѣщо.³⁵⁾ Ако ли пъкъ нѣкой казва, че частно е научилъ или чулъ нѣкога отъ мене нѣщо по друго отъ това, което сж чули всички други, знайте, че той не говори истината.

XXII. Но защо ли пъкъ нѣкои обичатъ да прекарватъ дълго време съ мене? Вие чухте, мжже атинци, казахъ ви цѣлата истина: защото тѣ съ удоволствие слушатъ, когато изпитвамъ тия, които се мислятъ за мждри, безъ да бждатъ такива; тѣй като това не е неприятно. А на мене, както казвамъ, ми е заповѣдано да върша това отъ бога и чрезъ оракули и чрезъ сънища и чрезъ всички срѣдства, съ които си е послужвала нѣкога божията сждба, за да въздействува върху човѣка и да го накара да извърши нѣщо. Това, мжже атинци, не само е върно, но и лесно се доказва.

И, наистина, ако развращавамъ едни отъ младежитѣ, а други вече съмъ развратилъ, естествено би трѣбвало, ако нѣкои отъ тѣхъ, станали вече възрастни, сж разбрали, че докато сж били млади, съмъ

³⁵⁾ Сократа обвинявали, че между ученицитѣ му се намирали такива безнравствени личности, като Критий, единъ отъ 30-тѣ тирани, и Алкивиадъ.

имъ давалъ нѣкога лошъ съветъ, да излѣзатъ сега сами да ме обвинятъ и да си отмъщаватъ. Ако ли пъкъ тѣ сами не сж искали, то нѣкои отъ тѣхнитѣ домашни, бащи, братя и други роднини, трѣбваше сега да си спомнятъ, ако тѣхнитѣ близки сж изпатели нѣщо лошо отъ мене. И действително, мнозина отъ тѣхъ присѣтствуватъ тука, както виждамъ: първо тоя тукъ Критонъ³⁶⁾, мой връстникъ и едномахленецъ, баща на тоя Критобулъ, после Лисаний отъ Сфетъ, баща на тогози Есхина³⁷⁾, после Антифонтъ отъ Кефисъ, баща на Епигена. Има тука още и други такива, чиито братя сж се разговаряли съ мене: Никостратъ, синъ на Теозотида, братъ на Теодота — но Теодотъ е вече умрѣлъ, та не би могълъ да убеди брата си да не говори противъ мене. Ето и Паралъ, синъ на Демодока, комуто Теагъ бѣше братъ. Ето и Адимантъ, Аристовъ синъ, чийто братъ е този Платонъ, и Еантодоръ, чийто братъ е този Аполодоръ. Мога да ви назова и мнозина други, отъ които нѣкого Мелетъ би трѣбвало въ речта си непременно да представи като свидетелъ; ако ли пъкъ тогава³⁸⁾ е забравилъ, нека го представи сега, азъ позволявамъ³⁹⁾, и нека говори, ако има нѣщо такова. Но вие, мъже атинци, ще намѣрите тѣкмо противното на всичко това, вие ще намѣрите всички готови да се притекатъ на помощъ на мене, развратителя, на тоя, който е направилъ зло на домашнитѣ имъ, както твърдятъ Мелетъ и Анитъ. Наистина, сами развратенитѣ може би иматъ причина да ме защищаватъ; но неразвратенитѣ, вече въз-

³⁶⁾ По негово име е нареченъ единъ отъ Платоновитѣ диалози.

³⁷⁾ Известенъ като писателъ отъ Сократовата школа.

³⁸⁾ Т. е. въ речта си.

³⁹⁾ Времето на речитѣ на дветѣ страни било опредѣлено и се отмѣрвало съ водния часовникъ; затова не било позволено да се прекъсва речта на противника безъ негово разрешение.

растни хора, тѣхнитѣ роднини, каква друга причина биха имали да ми помагатъ, ако не правото и справедливостта, понеже съзнаватъ, че Мелетъ лъже, а азъ говоря истина?

XXIII. Но стига толкова, мъже. Това е, що имахъ да кажа за мое оправдание, или нѣщо подобно. Но може би нѣкой отъ васъ ще възнегодува, като си припомни, че той самъ, когато е трѣбвало да се защитава въ по-маловажно дѣло отъ моето, е просилъ и молилъ сѣдиитѣ съ много сълзи, и е довеждалъ своитѣ деца и много други отъ своитѣ родственици и приятели, за да възбуди колкото се може повече състрадание (къмъ себе си), а пъкъ азъ не искамъ да сторя нищо подобно, макаръ че, както изглежда, се излагамъ на най-голѣма опасностъ. Може би, прочее, нѣкой, като помисли затова, да се настрои неприязнено къмъ мене и, разсърденъ отъ това, да даде гласа си съ гнѣвъ. Ако нѣкой отъ васъ наистина мисли така — азъ не искамъ да твърдя това —, но ако мисли така, струва ми се, че ще му отговоря правилно, ако кажа: най-добрий човѣче, и азъ имамъ нѣкой и другъ роднина; зеръ, както се казва и у Хомера⁴⁰⁾ и „азъ не съмъ роденъ нито отъ джбъ, нито отъ камъкъ“, а отъ хора, тѣй щото си имамъ и роднини и трима синове, мъже атинци, отъ които единътъ е вече юноша, а другитѣ двама сж още деца. Въпрѣки това никого отъ тѣхъ не съмъ довелъ тука и не ще ви моля да ме оправдавате. Ала защо не ще направя нищо подобно? Не отъ надменностъ, мъже атинци, нито отъ незачитане къмъ васъ. Дали азъ се боя отъ смъртта или не, това е другъ въпросъ; обаче заради моята и вашата честъ, заради честта на цѣлия градъ, струва ми се не е хубаво да направя нѣщо подобно, когато съмъ на такава възраст и спечелилъ такава име⁴¹⁾, все едно истинско ли е то или лъжовно;

⁴⁰⁾ Думи на Пенелопа въ Одисеята, XIX 162.

⁴¹⁾ Т. е. име на мждрецъ.

както и да е, все пакъ мислятъ, че Сократъ се отличава съ нѣщо отъ мнозинството. Ако, прочее, тия отъ васъ, които изглежда да се отличаватъ било съ мъдростъ, било съ храбростъ, било съ друга нѣкоя добродетель, постѣпятъ така, то това би било срамно. Често съмъ виждалъ подобни хора, които, макаръ да си въобразяватъ, че сж нѣщо, когато се явяватъ на сждъ, вършатъ чудновати работи, мислейки, че ще изпатятъ нѣщо страшно, ако загинатъ, като че ли тѣ ще бждатъ безсмъртни, ако вие не ги накажете съ смъртъ! Такива хора, чини ми се, посрамятъ града, тѣй щото и нѣкой отъ чужденцитѣ би предпочелъ, че отличилитѣ се между атинцитѣ съ добродетель, които тѣ самитѣ предпочитатъ при избори за длъжностни лица и за други почетни служби, никакъ не се различаватъ отъ жени. Тия нѣща, мжже атинци, не бива да ги вършимъ нито ние, които мислимъ, че струваме нѣщо, нито пъкъ ако вършимъ подобно нѣщо, вие да го допускате. Напротивъ, вие трѣбва да се показвате, че много повече ще осждите тогова, който устройва подобни печални сцени и прави смѣшенъ града, отколкото оногова, който се държи спокойно.

XXIV. Но като оставимъ настрана честъта, струва ми се, мжже, че дори не е правилно да моли човѣкъ сждията и да избѣгне наказанието съ молба, вмѣсто да разяснява и да доказва. Защото сждията не е поставенъ за това, да раздава право по милость, ами да присжжда. И той се е клелъ не да бжде милостивъ къмъ когото му скимне, ами да сжди споредъ законитѣ. И така, не бива нито ние да ви приучваме да нарушавате клетвата, нито вие да привиквате на това, защото тогава и ние и вие бихме постѣпвали безбожно. Тѣй щото, мжже атинци, недейте иска отъ мене да върша предъ васъ подобни нѣща, които смѣтамъ, че не сж нито хубави, нито справедливи, нито благочестиви, както въ всѣко друго отношение, кълня се въ Зевса, тѣй и въ слу-

чая, когато съм обвиненъ въ безбожие отъ тогава Мелета. Защото, явно е, че ако бихъ ви уговарялъ и насилвалъ съ молби васъ, заклетитѣ сѣдии, щѣхъ да ви уча да не вѣрвате, че има богове и, защитавайки себе си, самъ бихъ се обвинилъ направо, че не вѣрвамъ въ богове. Но това далечъ не е така; защото, мжже атинци, азъ вѣрвамъ въ богове, както никой отъ моитѣ обвинители и предоставямъ вамъ и на бога да отсждите за мене така, както ще бжде най-добре за мене и за васъ.

(Следъ като сждитѣ се произнасятъ, че е виновенъ, той продължава речта си).

XXV. Между многото други причини, мжже атинци, които не ми позволяватъ да негодувамъ за тая случка, дето ме осждихте, е и тая, че това не стана за мене неочаквано. Много повече ме очудва броятъ на подаденитѣ за менъ и противъ мене гласове⁴²⁾, защото не мислѣхъ, че разликата помежду имъ ще бжде толкова малка, а много по-голъма. Сега, както изглежда, ако бѣха минали отъ едната страна на другата само тридесетъ гласа, щѣхъ да бжда оправданъ. Обвинението на Мелета, чини ми се, и сега съмъ избѣгналъ, и не само съмъ го избѣгналъ, но за всѣкиго е ясно, че, ако не бѣха се явили Анитъ и Ликонъ да ме обвиняватъ, Мелетъ би трѣбвало да заплати хиляда драхми, понеже не щѣше да получи петата частъ отъ гласоветѣ⁴³⁾.

XXVI. Прочее, тоя човѣкъ иска за мене смъртно наказание. Добре. Ами азъ какво наказание да ви

⁴²⁾ Въ мѣстото, гдето заседавали заклетитѣ, били поставяни два глинени сѣда, въ които се пуцали камъчета; въ единия сѣдъ — за осждане, въ другия — за оправдане.

⁴³⁾ Когато при такива процеси за обвинението гласували по-малко отъ петата частъ на заклетитѣ, обвинителтъ билъ глобяванъ съ 1000 драхми (около 1000 златни лева) и загубвалъ право въ бждеще да повдига подобна тжжба.

предложа за себе си, мъже атинци?⁴⁴⁾ Не е ли ясно, че каквото заслужавамъ? Какво прочее? Какво заслужавамъ да претърпя или да платя, за дето ми се падна да не си давамъ покой въ живота, ами за немарихъ всичко, за което се грижатъ повечето хора: печалба на пари, домашно стопанство, командване на войска, ораторство въ народното събрание и други служби, участие въ партии и въ бунтове, които ставатъ въ града ни? Понеже смѣтахъ, че е по-достолепно за мене да не се втурвамъ въ такива работи и тъй да оцѣлѣя, азъ не отидохъ тамъ, гдето не можехъ да принеса никаква полза нито вамъ, нито на себе си, ами тамъ, гдето всѣкому частно можехъ да направя най-голѣмо, по мое мнение, благодеяние, като се опитвахъ да уговарямъ всѣкиго отъ васъ да не се грижи по-напредъ за нищо свое, преди да се погрижи за самия себе си, та да стане колкото се може по-добъръ и по-разуменъ, нито за градскитѣ работи, преди да се погрижи за самия градъ, пъкъ и за останалитѣ работи да се грижи по сжщия начинъ. Какво, прочее, заслужавамъ да изпатя, бидейки такъвъ? Нѣщо добро, мъже атинци, ако трѣбва наистина да се оценява по заслуга, и при това такова добро, което да ми прилича. Какво, прочее, прилича на човѣкъ беденъ и благодетеленъ, който има нужда отъ свободно време, за да може да ви поучава? За такъвъ човѣкъ, мъже атинци, нѣма нищо по-прилично отъ това, да се храни въ Пританея⁴⁵⁾,

⁴⁴⁾ Дѣлото на Сократа принадлежало къмъ тия престѣпления, за които въ закона не билъ опредѣленъ размѣрътъ на наказанието. Затова следъ решението на въпроса за виновността, трѣбвало да се обсъди и въпросътъ за размѣра на наказанието. Обвинителтъ могълъ да иска едно наказание, а обвиняемиятъ друго, по-леко. Сждитѣ могли да избератъ едно отъ тия наказания. Мелетъ искалъ за Сократа смъртъ, а Сократъ могълъ да предложи изгнание, затворъ или парична глоба.

⁴⁵⁾ Πρυτανείον, обществено здание въ Атина, дето се намирало държавното огнище и се пазѣли Солоновитѣ закони; тамъ обѣдвали на държавна смѣтка пританитѣ (ср. заб. 28),

въ всѣки случай много по-прилично е за него това, отколкото ако нѣкой отъ васъ победи въ Олимпийскитѣ игри съ конь, или съ двуконна колесница, или съ триконна или четириконна, защото такъвъ победителъ ви прави да изглеждате щастливи, а пъкъ азъ — да бждете щастливи; и той не се нуждае отъ храна, а азъ се нуждая. И тъй, ако трѣбва справедливо да си присжда заслуженото, азъ си присждамъ това, да бжда храненъ въ Пританея.

XXVII. Може би ще ви се стори, че и тия нѣща говоря по сжщото побуждение, както когато говорѣхъ за милостъта и за молбитѣ, именно отъ надменность. Но това не е така, мжже атинци, а ето какъ. Убеденъ съмъ, че съзнателно не съмъ онеправдалъ никого, но не мога да ви убедя въ това, понеже малко време се разговаряхме помежду си. Ако у васъ имаше законъ, както у други хора⁴⁶⁾, да решавате за смъртъ не въ единъ день само, а въ нѣколко, мисля, че бихте се убедили въ това. А сега не е лесно въ такова кжсо време да опровергая тия голѣми клевети. Веднажъ убеденъ, че никого не съмъ онеправдалъ, далечъ съмъ отъ мисълта да онеправдая себе си и да говоря самъ противъ себе си, че съмъ достоенъ за нѣщо лошо, и да си присжда нѣщо подобно. И защо? Отъ страхъ ли да не изпатя това, което иска за мене Мелетъ и за което казвамъ, че не зная, дали е добро или лошо? И тъй вмѣсто него да избира нѣщо отъ ония нѣща, за които добре зная, че сж злини и да си го присжда като собствено наказание? Дали затворъ? И защо трѣбва да живѣя въ затворъ, и тъй да робувамъ на ежегодно установяваната власть на Единадесеттѣ?⁴⁷⁾ Или парична глоба и да седа въ зат-

чуждитѣ пратеници и нѣкои заслужили за града граждани, между които и победителитѣ въ олимпийскитѣ игри.

⁴⁶⁾ Иматъ се предъ видъ спартанцитѣ.

⁴⁷⁾ Колегия отъ 11 чиновници, които наблюдавали затвора и изпълнявали присждитѣ. И тѣ били избирани ежегодно.

вора, докато я изплатя? Но за мене това е сжщото, което току-що споменахъ, защото нѣмамъ, отъ гдето да платя. Но да си присждя ли изгнание? Защото, негли вие бихте ме осждили на това. Наистина, би трѣбвало да бжда обладанъ отъ голѣма обичъ къмъ живота, ако съмъ толкова безуменъ, та да не мога да разбера, че вие, бидейки мои съграждани, не бѣхте въ състояние да търпите моитѣ разговори, ами ви станаха тѣй досадни и омразни, та искате сега да се отървете отъ тѣхъ, а други пѣкъ лесно ще ги понасятъ. Далечъ не, мжже атинци. Хубавъ, наистина, би билъ за мене животътъ, ако, като човѣкъ на такава възраст, ида въ изгнание и заживѣя като скитникъ отъ градъ на градъ, като бжда изгонванъ отъ всѣкъде. Защото добре зная, че гдето и да отида, младежитѣ ще слушатъ моитѣ речи, както и тука; и ако почна да ги отпжждамъ, тѣ сами ще ме изгонятъ, като надуматъ по-старитѣ; ако ли пѣкъ не ги отпжждамъ, то тѣхнитѣ бащи и роднини ще ме изгонятъ заради тѣхъ.

XXVIII. Но нѣкой би ми възразилъ: нима, Сократе, като отидешъ въ изгнание, не ще можешъ да живѣешъ, като мълчишъ и кротувашъ? Ето, въ това да убедя нѣкого отъ васъ е най-мжчно. Защото ако кажа, че това значи да не се покорявамъ на бога и затова е невъзможно да кротувамъ, не ще ми повѣрватъ и ще помислите, че се подигравамъ. Ако ли пѣкъ кажа, че най-голѣмото благо за човѣка е това: всѣкидневно да беседва за добродетельта и за другитѣ нѣща, както ме слушате да правя това, изпитвайки и себе си и другитѣ и че животътъ безъ такова изпитание не е животъ достоенъ за човѣкъ, въ това още по-малко ще ми повѣрватъ. Тѣй стои работата, мжже, както ви казвамъ; но не е лесно да се убедите. Па освенъ това, не съмъ и привикналъ да смѣтамъ себе си достоенъ за нѣщо лошо. Ако да притежавахъ пари, бихъ си присждилъ парична глоба, колкото можехъ да платя, защото отъ

това никакъ не бихъ се ощетилъ. Но нѣмамъ, освенъ ако пожелаете да ми опредѣлите да платя толкова, колкото бихъ могълъ да платя. Може би, бихъ могълъ да ви платя една мина сребро; толкова си присжждамъ — Но ето, мжже атинци, този тукъ Платонъ, и Критонъ, и Критобулъ, и Аполодоръ ме подканятъ да си присжда тридесетъ мини, за което тѣ сами поржчителствуватъ; и така опредѣлямъ толкова, а поржители за паритѣ ще ви бждатъ тия надеждни граждани.

(Сждиитѣ гласуватъ повторно и издаватъ смъртна присжда, следъ което Сократъ продължава и завършва речта си).

XXIX. Гдето не искахте да почакаете още малко време⁴⁸⁾, мжже атинянци, ще си навлечете мълва и обвинение отъ страна на тия, които желаятъ да зло-словятъ града, че сте умъртвили Сократа, мждрия мжжъ; защото тия, които желаятъ да хулятъ града, ще кажатъ, че съмъ мждъръ, макаръ и да не съмъ такъвъ. Ако бѣхте почакали още малко време, това щѣше да ви се удаде отъ самосебе си: нали виждате моята възраст, че животътъ ми е напредналъ и че съмъ близо вече до смъртъта. Не говоря това на всички ви, а на тия, които ме осждиха на смъртъ. На тѣхъ сждитѣ ще кажа и следното. Може би мислите, мжже, че азъ загинахъ поради липса на думи, съ които бихъ могълъ да ви убедя, ако мислѣхъ че трѣбва да върша и говоря всичко, за да избѣгна осждането. Това далечъ не е така. Наистина азъ загинахъ по липса, но не на думи, а на дързостъ и безочливостъ и по липса на желание да ви говоря нѣща, които навѣрно биха ви били най-приятни за слушане, именно да плача и да ридая и да върша и говоря и много други нѣща, недостойни

⁴⁸⁾ Т. е. до като Сократъ, който билъ вече старъ, си умре отъ естествена смъртъ.

за мене, каквито, както вече казахъ, сте привикнали да слушате отъ други. Не, азъ и по-напредъ ⁴⁹⁾ не намѣрихъ за нужно, да сторя нѣщо унижително поради опасността, па и сега не се разкайвамъ, че се защищавахъ по такъвъ начинъ. Напротивъ, много повече предпочитамъ да умра следъ такава защита, отколкото да живѣя следъ защита по оня начинъ. Защото нито въ сѣда, нито въ война трѣбва азъ или други нѣкой да залѣга само за това, да избѣгне смъртта по всѣкакъвъ начинъ. Защото и въ сраженията често излиза на яве, че нѣкой би могълъ да избѣгне смъртта, било като хвърли оржжието или като припадне на молба предъ преследвачитѣ. Пъкъ има и много други начини да избѣгне човѣкъ смъртта при всѣка опасност, стига само да се одързости да върши и да говори всичко. И така, едва ли е мжчно, мжже, да се избѣгне смъртта, но много по-мжчно е да избѣгнешъ безчестието, защото то тича по-бързо отъ смъртта. И ето, азъ, като човѣкъ тромавъ и старъ, бидохъ застигнатъ отъ помудното, а моитѣ обвинители, понеже сж силни и пѣргави, бидоха застигнати отъ по-бързото, отъ безчестието. И така, азъ сега си отивамъ, осжденъ отъ васъ на смъртъ, а пъкъ тѣзи тукъ, — обявени отъ истината за виновни въ негодность и неправда. И азъ си оставамъ при моето наказание и тѣ при своето. Може би, така и трѣбваше да стане, и вѣрвамъ, че това е редно. ⁵⁰⁾

XXX. Сега желая да предскажа вамъ, които ме осждихте, какво ще стане следъ това; защото вече съмъ въ такова състояние, въ което хората най-вече предсказватъ, именно предъ смъртта. Казвамъ ви, мжже, които ме убихте, че веднага следъ смъртта ми ще ви постигне наказание много по-тежко, бога

⁴⁹⁾ Т. е. при защитната си речъ.

⁵⁰⁾ Сократъ иска да каже: вие, които сте лоши, не можете да действувате другоаче, и добре е, дето стана явно, че сте такива.

ми, отколкото онова, на което ме осъдихте. Вие сега направихте това съ омисъл да се отървете от необходимостта да давате смѣтка за живота си, обаче, казвамъ ви, че тъкмо противното ще ви се случи; ще ви се явятъ повече изобличители, които азъ до сега удържахъ, безъ да забележите това: и тѣ ще бждатъ толкова по-непоносими, колкото сж по-млади, и вие още повече ще негодувате. Защото, ако мислите, че като убивате хората, ще спрете нѣкого да не ви укорява, дето не живѣете добре, то вие се лъжете. Това именно сръдство за избавяне не е нито твърде приложимо, нито хубаво, а онова е най-хубаво и най-лесно, да не притискате другитѣ, ами самички да залѣгате, да станете колкото можете по-добри. И тѣй, като предсказахъ това на васъ, които ме осъдихте, азъ ви оставямъ на мира.

XXXI. А пъкъ на тия, които ме оправдаха, охотно бихъ поприказвалъ за станалото събитие, докато архонтитѣ⁵¹⁾ сж заети съ работа и азъ още не съмъ отишълъ тамъ, гдето, като отида, трѣбва да умра. Останете при мене презъ това време, мжже, защото нищо не пречи да си поприказваме, докато това е възможно. Вамъ, като на приятели, желая да обясня, какво значи това, което ми се случи. Съ мене, мжже сждии, — като ви наричамъ сждии, справедливо ви наричамъ така — стана нѣщо чудно. Действително, обикновениятъ за мене въ цѣлия ми по предишенъ животъ пророчески гласъ непрекъснато много често ми се обаждаше и ме възпираше, дори и при най-маловажни случаи, когато мислѣхъ да сторя нѣщо недобро. Сега се случиха съ мене такива работи, които, както и вие сами виждате, нѣкой би смѣтналъ за най-голѣми злини. Въпрѣки това божеското знамение не ми се възпротиви нито от-заранъ⁵²⁾, когато излизахъ отъ кжщи, нито когато

⁵¹⁾ Т. е. единадесеттѣ (ср. заб. 47).

⁵²⁾ Заседанията въ сжда започвали рано сутринта.

влизахъ въ сѣдилището, нито при нѣкое мѣсто на речъта ми, когато искахъ да кажа нѣщо, при всичко че при други речи то често ме възпираше по срѣдата на думитѣ ми. Сега обаче въ това дѣло то никѣде не ми се противопостави, нито въ нѣкоя постѣпка, нито въ нѣкоя дума. Какъ, прочее, да изтълкувамъ причината на това? Азъ ще ви кажа. Види се, че това, що се случи съ мене, е нѣщо добро и невъзможно е да разсждаваме правилно, ако мислимъ, че смъртъта е зло. Като голѣмо доказателство на това служи за мене обстоятелството, че не би било възможно да не ми се възпротиви обикновеното знамение, ако не възнамѣрявахъ да сторя нѣщо добро.

XXXII. Но нека разгледаме и по следния начинъ, дали има голѣма надежда, че смъртъта е нѣщо добро. Умирането е едно отъ дветѣ: или умрѣлиятъ става нищо и нѣма никакво усѣщане за нищо или пъкъ, споредъ обикновеното мнение, то е нѣкаква промѣна и преселение на душата отъ тука на друго мѣсто. И ако смъртъта е изгубване на всѣкакво усѣщане, подобно на такова спане, когато нѣкой спи така, че дори и не сънува, то тя би била чудесна печалба. Защото азъ мисля, че ако нѣкой би трѣбвало да вземе предъ видъ тая нощъ, въ която е спалъ така, та дори не е и сънувалъ, и да я съпостави съ останалитѣ дни и нощи на живота си, та като размисли, да каже, колко дни и нощи въ живота си е преживѣлъ по-добре и по-сладко отъ оная нощъ, то мисля, че не само нѣкой обикновенъ човѣкъ, но дори и великиятъ царь ⁵³⁾ би намѣрилъ че, такива нощи въ сравнение съ другитѣ дни и нощи се броятъ на прѣсти. И така, ако смъртъта е такава нѣщо, то я наричамъ печалба, защото по такъвъ начинъ изглежда, че цѣлото време на нежитието ⁵⁴⁾

⁵³⁾ Тѣй се наричалъ персийския царь.

⁵⁴⁾ Т. е. на времето следъ смъртъта ни.

не ще бжде по-дълго отъ една нощъ. Ако ли пъкъ смъртъта е единъ видъ преселение отъ тука на друго мѣсто и ако е истина онова, що се приказва, че тамъ именно се намиратъ всички умрѣли, какво по-голѣмо добро отъ това може да има, мжже сждии? Защото ако нѣкой отиде въ преизподнята, като се е отървалъ отъ тия тѣй наречени сждии, и намѣри истинскитѣ сждии, за които се казва, че сждятъ тамъ, Миносъ и Радамантъ и Еакъ и Триптолемъ ⁵⁵⁾ и толкова други отъ полубоговетѣ, които сж били справедливи презъ живота си, нима това ще бжде лошо преселване? Ами какво ли не би далъ тоя или оня отъ васъ, за да може да се събере съ Орфея и Музея ⁵⁶⁾, Хезиода и Хомера? Азъ поне желая да умра много пжти, ако това е истина, понеже за мене и пребиванието тамъ би било чудесно, щомъ така ще се срещна съ Паламеда и съ Еанта, сина на Теламона, ⁵⁷⁾ или съ другъ нѣкой отъ старитѣ, който е умрѣлъ отъ несправедливъ сждъ; да сравнявамъ моитѣ патила съ тѣхнитѣ, струва ми се, не би било неприятно. И най-после, което е най-важно: да прекарвамъ времето си тамъ, като изпитвамъ и изследвамъ и тамошнитѣ хора, както тукашнитѣ, кой отъ тѣхъ е мждъръ и кой се мисли за мждъръ, безъ да бжде такъвъ; какво не би далъ нѣкой, мжже сждии, да може да изпита човѣка, който

⁵⁵⁾ Миносъ, Зевсовъ синъ, Радамантъ, неговъ братъ, и Еакъ, владетельтъ на Егина, поради праведния си животъ на земята, станали сждии въ подземния свѣтъ. Въ атинското сказание, както изглежда, вмѣсто Миносъ се явява атинскитъ князь Триптолемъ.

⁵⁶⁾ Орфей и Музей, прочути митически пѣвци.

⁵⁷⁾ Паламедъ, наклеветенъ несправедливо отъ Одисея въ предателство, билъ убитъ отъ ахейцитѣ съ камъне при Троя.— Еантъ (= Аякъ), единъ отъ най-храбитѣ ахейски военачалници, повдигналъ притезание заедно съ Одисея да получи оржжието на Ахила; когато войската, подмамена отъ хитрата речъ на Одисея, отсждила да даде оржжието на последния, той не можалъ да пренесе тая обида и се самоубилъ.

е повелъ голѣмата си войска противъ Троя,⁵⁸⁾ или Одисея или Сизифа,⁵⁹⁾ или много други мжже и жени? Да се разговаряшъ тамъ съ тѣхъ, да живѣешъ съ тѣхъ и да ги изпитвашъ, било би неизказано блаженство. Навѣрно тамъ поне не убиватъ заради подобна работа; защото, както въ други отношения тамошнитѣ хора сж по-честити отъ тукашнитѣ, тѣй особено и въ това, дето презъ останалото време сж безсмъртни, ако е истина това, което се говори.

XXXIII. Пъкъ и вие, мжже сждии, трѣбва да имате добра надежда въ смъртѣта и да признаете за истина едничкото това, именно че за добрия мжжъ нѣма нищо лошо нито приживе нито следъ смъртѣта му, и че неговитѣ работи не се пренебрегватъ отъ боговетѣ. Па и моитѣ работи не станаха случайно, защото, както ми е ясно, за мене бѣ по-добре да умра вече и да се отървя отъ грижитѣ на живота. Затова и знамението никжде не ме възпрѣ, па и азъ не се сърдя много на тия, които ме осждиха, и на обвинителитѣ ми, при всичко че тѣ ме осждиха и обвиниха не съ тая омисль, ами защото мислѣха да ми напакостватъ; и тая тѣхна постѣпка заслужава порицание. Все пакъ отъ тѣхъ искамъ следното: ако ви се стори, мжже, че моитѣ синове, когато порастнатъ, се грижатъ повече за пари или за нѣщо друго, отколкото за добродетель, отмѣстявайте имъ, като ги измжчвате съ сжщото това, съ което и азъ измжчвахъ васъ: и ако тѣ си въобразяватъ, че сж нѣщо, а сж нищо, укорявайте ги, както и азъ ви укорявахъ, задето тѣ не се грижатъ за потрѣбното и си мислятъ че сж нѣщо, когато не сж достойни за нищо. Ако постѣпвате така, то и

⁵⁸⁾ Т. е. Агамемнонъ.

⁵⁹⁾ Царь на Коринтъ, прочутъ като хитъръ разбойникъ, билъ убитъ отъ Тезея и билъ осжденъ въ преизподнята да изкачва по една стрѣмна планина голѣмъ камъкъ, който постоянно се търкалялъ обратно надолу.

азъ самъ и синоветѣ ми ще да сме получили отъ васъ това, което е справедливо.

Ала време е вече да си отиваме, азъ — да умра, вие — да живѣете; кой отъ насъ отива къмъ по-добра сѣдба, никой не знае, освенъ Богъ.

ДО СЕГА СЖ ИЗЛЪЗЛИ СЛЕДНИТЪ НУМЕРА :

- № 1. CAI IULI CAESARIS BELLUM GALLICUM. Текстъ съ биографията на автора, бележки за устройството на римската войска, кратко съдържание на отдѣлнитѣ книги, показалецъ на имената, 16 илюстрации и 1 карта. Второ преработено и допълнено издание Цена 45 лв.
- № 2. MARCI TULLI CICERONIS OPERA SELECTA. Текстове съ биографиитѣ на авторитѣ, уводни бележки къмъ отдѣлнитѣ съчинения, показалецъ на собственитѣ имена, илюстрации и 3 карти Цена 40 лв.
- № 3. XENOPHONTIS EXPEDITIO CYRI-ANABASIS. Текстъ съ биографията на автора, обяснителни бележки за устройството на гръцката войска, съдържание на отдѣлнитѣ книги по Диодоръ Сицилийски, кратко съдържание по глави, 36 илюстрации и 1 карта Цена 80 лв.
- № 4. PUBLI OVIDI NASONIS OPERA SELECTA. Текстове съ биографията на автора, бележки върху езика и стила, пълень показалецъ на всички имена и 38 илюстрации. Цена 40 лв.
- № 5. ГРЪЦКО-БЪЛГАРСКИ РЕЧНИКЪ къмъ Анабазисъ отъ Ксенофонтъ Цена 90 лв.
- № 6. TITI LIVI AB URBE CONDITA LIBRI. Текстъ съ биографията на автора, бележки за устройството на римската войска, пълень показалецъ на всички имена, 20 илюстрации, 4 плана и 1 карта. Цена 40 лв.

- № 7. PUBLI VERGILI MARONIS AENEIS. Текстъ съ биографията на автора, кратко съдържание на отдѣлнитѣ книги, пълненъ показалецъ на отдѣлнитѣ имена, 51 иллюстрации и 1 карта Цена 45 лв.
- № 8. QUINTI HORATI FLACCI OPERA SELECTA. Текстове съ биографията на автора, схеми и бележки за стиховетѣ и показалецъ на имената Цена 40 лв.
- № 9. PHAEDRI AUGUSTI LIBERTI FABULAE AESOPIAE. Избрани басни съ биографията на автора и показалецъ на имената Цена 25 лв.
- № 11. КОМЕНТАРЪ КЪМЪ TITI LIVI AB URBE CONDITA LIBRI, съставилъ Ив. Поповъ Цена 30 лв.
- № 12. PLATONIS APOLOGIA SOCRATIS, CRITON, PHAEDON. Текстове съ биографията на автора Цена 40 лв.
- № 13. DEMOSTHENIS OLYNTHIACAE. Цена 30 лв.
- № 14. HERODOTI HISTORIARUM NARRATIONES EXCERPTAE Цена 60 лв.
- № 15. ГРЪЦКО-БЪЛГАРСКИ РЕЧНИКЪ КЪМЪ АПОЛОГИЯ НА СОКРАТА, КРИТОНЪ И ФЕЛОНЪ ОТЪ ПЛАТОНЪ. Цена 50 лв.
- № 18. КОМЕНТАРЪ КЪМЪ QUINTI HORATI FLACCI OPERA SELECTA, съставилъ Кр. Димитровъ. Цена 25 лв.
- № 19. PRAEPARATIONES CAESARIS BELLI GALLICI.
- № 20. HERODOTI HISTORIARUM NARRATIONES EXCERPTAE. PRAEPARATIONES (подготвителна книга). Цена 60 лв.
- № 21. ПЛАТОНЪ — АПОЛОГИЯТА НА СОКРАТА. Превелъ проф. д-ръ Г. И. Кацаровъ Цена 15 лв.